

Mate Kapović

Filozofski fakultet Zagreb

O standardnom dijalektu, nacionalizmu i ideologiji*

U članku se, kroz odgovor na članak *Branič jezika standardnoga* (Matasović 2020), raspravlja o nekoliko problema vezanih uz standardizaciju i jezičnu politiku – o pojmu ideologije, odnosu standarda i nacionalizma, o naravi i funkciji standarda, o govornicima standarda, o jezičnim „savjetnicima“ i lektorima, ideologiji standardnog jezika i jezičnim promjenama.

Ključne riječi: standard, standardizacija, ideologija, preskriptivizam

Uvod¹

Ovaj je članak zamišljen kao pregled različitih problema vezanih uz problem standardizacije – oni su posebno aktualni u zadnje vrijeme u Hrvatskoj s obzirom da se dogodio znatan odmak od tradicionalno sveprisutne rigidne normativistike² te se sve otvorenije raspravlja o problemima jezičnoga normiranja (i) na suvremen način. Izravni povod za ovaj rad je članak Matasović 2020 – rasprava s tim radom se koristi kako bi se raspravili neki problemi vezani uz standardizaciju³. Sâm je pak članak Matasović 2020 u najvećoj mjeri reakcija na objavu knjige *Jeziku je svejedno*

* Na zahtjev autora Uredništvo časopisa *Jezikoslovlje* nije zadiralo u pravopisna rješenja u ovome tekstu.

¹ Zahvaljujem (se) Mislavu Beniću na čitanju i komentiranju prve verzije teksta, što mi je pomoglo u njegovu poboljšavanju na više mjesta.

² Naravno, otpora rigidnoj standardizaciji bilo je i prije, npr. u radovima lingvista kao što su Damir Kalogjera (npr. 1989, 1998) ili Vladimir Anić (npr. 1998, 2009), no oni su, nažalost, nekako uvijek ostajali na marginama i srednjostrujaška se domaća normativistika na njih nije previše osvrkala.

³ Treba napomenuti da se u ovom članku ne osvrćemo na sve probleme kojih se u svom članku dotakao Matasović – primjerice, nećemo govoriti o ideologiji antiredundancije tj. o neznanstvenom normativističkom protivljenju pleonazmima (Matasović 2020: 51) s obzirom da je to već dovoljno obrađeno drugdje (npr. Kapović 2011a: 42-43, JJS: 171-172, 312-319).

Andela Starčevića, Mátē Kapovića i Daliborke Sarić⁴ (2019), u kojoj je detaljno i oštro kritiziran hrvatski preskriptivizam i ideologija standardnog jezika⁵.

Na početku treba reći da se s nekim tvrdnjama iz rada Matasović 2020 autor ovoga članka ipak može složiti (premda cjelina članka nije uvijek nužno u skladu s dotičnim tvrdnjama), npr. s tim da je jasno „da u demokratskom društvu svatko ima pravo u javnosti govoriti ne samo što želi (to je pravo, uz neka ograničenja, redovito zajamčeno ustavima demokratskih država), već i *kako* želi, odnosno na kojem god idiomu, standardnom ili nestandardnom, želi“ (Matasović 2020: 48), da „je naivno vjerovati da je moguć povratak na rigidno shvaćanje jezične norme, obvezujuće za sve članove društva, čije bi nepoštovanje neki normativisti čak i zakonski kažnjavali“ (: 55–56) te s tvrdnjom da „minimum tolerancije koji bismo u zreloom, demokratskom društvu mogli očekivati uključivao bi pretpostavku da se nikoga ne bi trebalo vrijeđati zbog načina kako govori (bilo da govori na standardu ili ne), posla koji obavlja (uključujući i lektorski posao) i vrijednosnoga stava prema standardnom jeziku koji ima (bilo da se zalaže za rigidniju, tradicionalnu normu ili za labavu, posve utilitarnu normu)“ (: 49). Kod zadnje tvrdnje ipak treba dodati da analiza i kritika lektorskoga posla (vidi u nastavku članka) ili kritika određene jezične politike, dakako, ne može biti nazvana vrijeđanjem. Također treba reći i kako su zaključci u Matasovićevu članku (2020: 55–57), premda pisani iz njegova tradicionalističkoga rakursa, daleko manje problematični i puno prihvatljiviji od nekih tvrdnja koje iznosi u samoj raspravi u glavnini svoga članka. Osim toga, svakako valja pozdraviti i to što Matasović na kraju svoga članka (2020: 57) otvoreno priznaje da zastupa konzervativne vrijednosti⁶ i što pritom ističe da to ne znači da netko ne može imati drugačiji stav⁷.

⁴ U Matasovićevu članku dosljedno, 12 puta, piše Šarić umjesto Sarić, no to je zacijelo posljedica neugodne greške lektorâ časopisa *Jezik* (što je prilično zanimljivo s obzirom na temu ovoga članka) s obzirom da u Matasović 2019 uredno piše Sarić.

⁵ Matasović se u svom članku u manjoj mjeri dotiče i knjige Kordić 2010, no na te njegove primjedbe se uglavnom nećemo osvrnuti s obzirom da autor ovoga članka, premda se u dobroj mjeri slaže sa Snježanom Kordić oko kritike preskriptivizma i purizma, nema ista polazišta kao ona o nizu pitanja te ju je *šsām* u više navrata kritizirao (npr. Kapović 2011a: 53⁸¹, 2013: 391³–392³, 2018: 178–181, JJS: 214¹⁴⁶) zbog neshvaćanja uloge politike u svakoj, a ne samo nacionalističkoj, jezičnoj politici, neshvaćanja odnosa znanosti i ideologije, autokolonijalističkih stavova prema Zapadu itd.

⁶ Pojedinci mogu biti, i često jesu, konzervativni i politički i jezičnopolitički (vidi primjere, recimo, u Kapović 2013: 398, JJS: 132–133). No politička i jezična konzervativnost se ne moraju nužno poklapati – primjer toga je (real)socijalistička Jugoslavija koja je, što se tiče preskriptivizma, bila konzervativna (službena ideologija tada nije tolerirala purizam koji je smrdio na nacionalni separatizam, NDH i sl., ali protiv preskriptivizma nije imala ništa). Na osobnoj razini se također može biti konzervativan, a da to nema veze s drugim razinama – primjerice, autor ovoga članka je u pogledu osobne jezične prakse u svom idiolektu prilično konzervativan jer obično teško i sporo prihvaća inovativne jezične elemente (npr. nove pomodne riječi i sl.). No valja razlikovati osobne subjektivne preferencije od znanstvenih spoznaja o jeziku i suvisle jezične politike. To što netko osobno voli plave majice i široke traperice ne znači da ih svi moraju voljeti ili da su samo plave majice i široke traperice „pravilne“.

⁷ Još u Matasović 2019 je bio skeptičan prema tvrdnji o nepostojanju neutralne jezične politike (: 181, usp. i Kapović 2021: 105–107 za kritiku toga).

Prije samog početka, kratko ćemo definirati osnovne pojmove koje ćemo u radu često spominjati i koje je bitno razumjeti. Pod preskripcijom se smatra tehnički proces normiranja/standardiziranja kojega idioma (Kapović 2013: 393–394). Preskriptivizam je pak mistifikacija preskripcije⁸, neznanstveni pristup kojim se određeni jezični elementi prikazuju „nepravilnima“ ili „lošima“ (a što krši de Saussureovu arbitrarnost jezičnoga znaka) te odraz političke ideologije konzervativizma u jeziku (Kapović 2013). Kritiku preskriptivizma zovemo provizorno antipreskriptivizmom (pri čemu sama riječ ukazuje na to da se radi primarno o kritici preskriptivizma a ne preskripcije!). Ideologija standardnog jezika je pak neznanstveno gledište po kojem je standardna varijanta jezika „bolja“, „pravilnija“ i „kultiviranija“ od nestandardnih jezičnih varijanta (usp. Milroy 2007). Kao i inače, i ovdje namjerno koristimo termin *standardni dijalekt* umjesto termina *standardni jezik* (JjS: 10²–11², Kapović 2021: 113–114), ali koristimo i istoznačne termine *standard*, *standardni varijetet* i sl.

O ideologiji

Pojam ideologije je neobično važan u raspravama o jezičnoj politici i standardizaciji, a ipak se često loše i potpuno krivo shvaća od strane tradicionalnih normativista i preskriptivista, koji je katkad doživljavaju kao „iskrivljenu svijest“ u devetnaestoljetnom smislu ili općenito kao pojam koji ima negativnu konotaciju, kao u svakodnevnom jeziku. U ovim raspravama, dakako, pojam ideologije koristimo u modernom smislu teorije ideologije (usp. npr. Eagleton 1991 ili Verschueren 2012) te je definiramo kao „(...) bilo koji skup temeljnih ili zdravorazumskih, te često normativnih, vjerovanja i ideja povezanih s nekim vidom(/ovima) (društvene/ih) ‘stvarnosti’. Zdravorazumska priroda tih vjerovanja i ideja manifestira se u činjenici da ih se rijetko propituje, unutar određene skupine ljudi u nekom društvu ili zajednici, u diskursu povezanom sa njihovom ‘stvarnošću’, često u nizu različitih diskursnih žanrova. To što ih se ne propituje znači da se ta vjerovanja i ideje često (iako ne uvijek i ne isključivo) prenose implicitno umjesto da se formuliraju eksplicitno“ (Verschueren 1999: 238, prijevod prema JjS: 60). Za odnos znanstvenoga i ideološkoga u raspravama o jezičnoj politici vidi Kapović 2022.

Zastupnici tradicionalnog normativizma iz nekog razloga često imaju potrebu isticati ideologičnost antipreskriptivizma kao da oni to sami ne priznaju za razliku od preskriptivistâ (usp. za takvo ogoljenje vlastitih ideoloških polazišta npr. JjS: 13–15, Kapović 2022): „Naravno, mogli bismo argument obrnuti i reći da mišljenje kritičara tradicionalne standardologije prema preskriptivistima nije ništa manje ideologizirano – i oni se osjećaju moralno superiornima pred svojim ideološkim protivnicima, koje otvoreno optužuju za zavođenje, gotovo za zavjeru protiv ‘širokih

⁸ Da je mistifikacija preskripcije može se reći za preskriptivizam u užem smislu. Preskriptivizam u širem smislu nije nužno vezan samo uz preskripciju/standardizaciju (vidi Kapović 2022).

masa' i provođenje konzervativno-autoritarno-nacionalističke politike“ (Matasović 2020: 47), „Iz citata je jasno da je i kritika ‘preskriptivizma’ politički motivirana, a tvrdnja da je on povezan s, između ostaloga, rasizmom i šovinizmom uopće se ne dokazuje, već se uzima kao aksiom.“ (Matasović 2020: 50). Naravno da je antipreskriptivizam, osim što se poziva na znanstvene spoznaje o jeziku, također i „politički motiviran“, što ne znači da u pozadini stoji nekakva politikantska zavjera, nego da je svaka politika nužno – politička⁹. Prvi je navod, dakle, sasvim točan, ostavimo li po strani psihologiziranje o „moralnoj superiornosti“ i trivijalizaciji realnih društvenih odnosa kroz narrative o „zavjerama“. Da je u jezičnoj politici očito riječ o politici, Matasović implicitno i sām priznaje denuncirajući svoje suparnike u raspravi da su „anacionalni“ i upozoravanjem da progresivnost može dovesti do komunizma i fašizma (2020: 46), što su tropi primjereniji svakodnevnim političkim raspravama („na ulici“, kako to vole reći preskriptivisti) nego akademskom diskursu. Što se tiče veze preskriptivizma, rasizma i šovinizma, nije riječ o „aksiomu“ ili nečem nedokazanom, nego o nečemu o čemu postoji brojna literatura i nečemu što je, u konačnici, prilično očito (usp. npr. JJS: 132–134). Primjerice, dosta je očita veza između prozivanja Srba kao „remetilačkog faktora“ u državi i prozivanje srbizama u jeziku kao „problematičnih“. Osim toga, bitno je k tome reći i da antipreskriptivizam u svojoj ideološičnosti (kada npr. zastupa jezičnu toleranciju, egalitarnost i demokratičnost, što su svakako ideološki ciljevi) ne ide protiv objektivnih znanstvenih spoznaja o jeziku, npr. protiv znanstvenih spoznaja o metafori u jeziku (JJS: 266–267), dok je u preskriptivizmu protivljenje znanstvenim spoznajama o jeziku pravilo, zapravo njegov *raison d'être*, a ne izuzetak s obzirom da niječe jedan od osnovnih postulata lingvistike kao znanosti, onaj o arbitrarnosti jezičnoga znaka¹⁰ (vidi Kapović 2022).

Posve je pak neobična sljedeća kritika antipreskriptivizma: „Takvo je međutim shvaćanje posve paternalističko i ne manje ideologizirano od onoga koje osporava, jer pretpostavlja da netko (vjerojatno skupina prosvijećenih aktivista) bolje od običnih ljudi razumije njihove ‘stvarne’ potrebe, te je stoga ljudima potrebno otvoriti oči i osloboditi ih ‘stege preskriptivizma’“ (Matasović 2020: 49). Da, naravno da je (socio) lingvistički aktivizam (npr. Kalogjera 1997, Kapović 2006) ideološki, kao što se to uvijek ističe, ali njegov je pristup sasvim sigurno manje paternalistički od otvoreno

⁹ Pri čemu to *politička*, jasno, ne treba shvatiti u svakodnevnom negativnom značenju ‘politikantski, partitokratski, stranački, dnevno-politički’, nego u smislu *politike* kao bavljenja uređenjem društva (a koje onda uključuje i jezik i naš odnos prema jeziku) u najširem smislu, a koja nikako ne može biti neutralna – politika uvijek mora biti nekakva, pitanje je samo kakva.

¹⁰ De Saussure 1916/2000: 124–125. Ukratko: svaki slijed fonemâ može teoretski značiti bilo što – konkretno se značenje određuje tek u realnoj upotrebi. Neka riječ znači to što znači sâmo po tome što se tako upotrebljava, a ne jer bi joj to bilo nekakvo inherentno značenje. To ne vrijedi sâmo za primjere kao hrvatski *sumnja* prema engleskom *doubt*, nego i nužno standardno hrvatski *sumnja* prema kolokvijalno/nestandardno hrvatskom *sumlja*. To što neki jezični element nije kodificiran kao dio standarda, ne znači da je „nepravilan“ ili „pogrešan“ – sâmo da nije standardan, tj. da (trenutno) ne pripada standardnom dijalektu.

kvazielitističkog i autoritarna preskriptivističkog pristupa – preskriptivizam i tradicionalna normativistika doslovno ignoriraju „maloga“ govornika i sami sebe proglašavaju autoritetom „koji zna“ i mora odlučivati o tome što je u jeziku „pravilno“ i kako „treba govoriti“. Antipreskriptivizam ne čini ništa od toga, nikome ništa ne nameće (dapače, programatski naglašava da jezik pripada svim govornicima), nego samo analizira i kritizira neznanstvene i politički štetne ideologije koje promiče tradicionalna normativistika te, bizarno ali istinito, čak brani realni standard od preskriptivističkih napada na nj¹¹. Osim toga, antipreskriptivizam se temelji na znanosti za razliku od preskriptivizma koji ide protiv osnovnih znanstvenih spoznaja o jeziku (vidi opet Kapović 2022). Poanta nije u tome koji je pristup manje ili više ideologiziran, niti je manje ideologiziran pristup bolji od više ideologizirana pristupa – kao što već rekosmo, svaka je jezična politika nužno politička tj. ideološka. Nekakva ideologija mora biti u pitanju – pitanje je samo kakva i koje su njezine namjere i posljedice. Prozivanje „prosvijećenih aktivista“ ne stoji jer, radi li se o „prosvijećenosti“ u smislu informiranosti o objektivnim spoznajama znanosti o jeziku, takva kritika teško da je smisljena, a, osim toga, jasno je da će lingvisti znati više o naravi i funkcioniranju jezika od nelingvistâ, pri čemu popularizacija znanstvenih spoznaja i politikâ koje smatraju korisnima teško da može biti nešto negativno. Da „stega preskriptivizma“ pak doista postoji nije nikakva iluzija jer mnogi govornici to sami izjavljuju (naravno, ne nužno tim riječima) te često antipreskriptivistima govore da su se itekako našli u njihovim kritikama preskriptivizma. Da nije tako, uostalom, ne bi vjerojatno ni bilo ove rasprave jer, primjerice, antipreskriptivistički radovi ne bi imali nikakva odjeka ni u stručnoj ni u općoj javnosti, a znamo da nije tako¹². Bar dio govornikâ očito u antipreskriptivističkim idejama itekako vidi nešto stvarno i postojeće¹³. Utoliko je prozivanje navodno antipreskriptivističkog paternalizma zapravo vid ideološkog brianja (Gal & Irvine 1995: 974) stvarnih govornika koji imaju takva iskustva.

Matasović (2020: 46) povremeno potpuno skida rukavice pa kaže: „U osnovi, kritika tradicionalne standardologije, pa i jezičnog preskriptivizma kao društveno štetne i reakcionarne ideologije, posve je promašena. U demokratskom društvu mogući su različiti modeli jezičnih politika, i nitko si ne može prisvojiti pravo da neke modele samovoljno i u ime cijeloga društva proglašava ‘progresivnima’, a druge ‘nazadnima.’“ Ove tvrdnje su kontradiktorne – na kraju druge rečenice se prigovara da nitko ne smije „samovoljno“ nešto karakterizirati na određen način iako se u prvom početku

¹¹ Preskriptivisti vrlo često napadaju i proglašavaju „nepravilnima“ i jezične elemente koji se propisuju kao standardni u svim standardnim rječnicima i gramatikama, npr. *obadva, njegovog(a), ukoliko ‘ako’, zahvaliti (se)* (bez tobožnje razlike u značenju po povratnosti), konstrukcije poput *običaji tri naroda* itd. (vidi Kapović 2022).

¹² Dapače, prvo izdanje knjige *Jeziku je svejedno* (2019) je vrlo brzo rasprodano.

¹³ Usp. u tom smislu ilustrativnu priču jednog fizičara: <http://ideje.hr/sloboda-nakon-28-godina-zatocenstva-fizicar-procitao-knjigu-jeziku-je-svejedno-i-sad-se-pita-gdje-mi-je-bila-pamet/> (zadnji put pristupljeno 21. 10. 2021).

tê iste rečenice priznaje da su mogući „različiti modeli jezičnih politika“. Ako postoje „različiti modeli jezičnih politika“, ne obuhvaća li to nužno i suprotstavljena stajališta i kritiku drugih stajališta? Kao što sâm Matasović kaže da je kritika tradicionalne standardologije „posve (...) promašena“ tako isto valjda netko drugi može preskriptivizam nazvati društveno štetnim i nazadnim ili kritizirati tradicionalnu standardologiju? Naravno da će potpuno oprečne ideologije i pristupi jedni druge smatrati promašenima, no poanta je u tome da se to dokaže argumentima, a ne denunciranjem drugačijih pristupa i ideologija kao „samovoljnih“, što je čista retorička gesta.

Neopravdano je oštra i sljedeća kritika upućena antipreskriptivistima: „Barbarima bismo mogli opravdano smatrati samo one koji bi tvrdili da u suvremenom društvu više nikakvoj tradiciji nema mjesta, da je svaka tradicija loša ideologija koju valja odbaciti. Slijediti, pa i voljeti svoje tradicije ne znači omalovažavati tuđe i drukčije, kako zaključuju kritičari normativizma (Starčević, Kapović i Šarić, 2019.: 121. – 122.) – takvo je zaključivanje običan *non sequitur*“ (Matasović 2020: 57). Ovo je opet ideološka (legitimna ali ideološka) tvrdnja. Međutim, u njoj se ne raspravlja s realnim protivnikom, nego se gradi čovjeka od slame (*strawman*-a) kojeg se onda napada da bi se poentiralo. Antipreskriptivisti sasvim sigurno ne kažu da nikakvoj tradiciji nema mjesta, niti da svaku tradiciju treba odbaciti – to je ekstremna tvrdnja na koju bi malo tko pristao i koja ne izgleda pretjerano realno. Bit će ipak da antipreskriptivisti, pa i kritičari konzervativizma općenito, zapravo smatraju da iz tradicije treba odbaciti ono što je loše a ne sve. Dajmo nejezični primjer – tradicija je u našem društvu i paljenje ivanjskih vatri i rigidno patrijarhalan odnos prema ženama. Zašto bi to što netko smatra da je patrijarhat loš automatski značilo da smatra da je i paljenje ivanjskih vatri loše? Zar je to igra na sve ili ništa? Ne možemo li zadržati ono što je iz povijesti dobro, a odbaciti ono što je loše? Osim toga, problem je i u tome na koju se tradiciju pozivamo. Tradicija nije nužno samo ono na što se pozivaju konzervativci i tradicionalisti – povijest nikako ne pripada samo konzervativcima, niti nužno potvrđuje njihovu ideologiju (dapače, moglo bi se tvrditi upravo suprotno), niti su progresivne ideje nastale jučer. Primjerice, da pomalo karikiramo, jednako se moguće pozivati i na tradiciju Matije Gupca kao i na tradiciju Franje Tahyja. To je tim bitnije shvatiti sjetimo li se da je društvo u kojem živimo u prošlosti u nekim fazama bilo svakako ljeviše i progresivnije u nekim pogledima nego što je to danas slučaj. Utoliko se bez problema možemo pozivati i na progresivne, a ne samo na konzervativne, tradicije – druga je stvar što se političkim konzervativcima takva tradicija neće svidjeti. Da se vratimo na jezik i lingvistiku, što bi tu značila tradicija? To da se u školama ne uči hrvatski nego njemački i talijanski (za one koji se uopće školuju)? Je li tradicionalna tvrdnja da su svi jezici nastali iz hebrejskoga, a Afrikanci govore „primitivnim“ jezicima? Hoćemo li se držati i takve tradicije? Ako pak konzervativci ipak imaju pravo birati što će od tradicije zadržati, a što ne, onda valjda isto takvo pravo imaju i oni koji zastupaju progresivne politike. Osim toga, realnost ne potvrđu-

je pojednostavljene ideje kao što je ona da su konzervativci protiv ikakvih promjena, a progresivci za rušenje svega pod svaku cijenu – dovoljno je, primjerice, usporediti stavove o pravopisu i pravogovoru desno orijentirana Ive Škarića (2008) i lijevo orijentirana Mate Kapovića (2007), gdje je prvi bio za ukidanje dosadašnjeg pisanja *č & ć te ije & je* te za reformu standardnog naglasnog sustava (za to drugo se oprezno zalaže i tradicionalist Matasović!¹⁴ – vidi u nastavku), dok je drugi dotične probleme realno analizirao, ne zagovarajući pritom, za razliku od Škarića velike prevrate i promjene. Naravno da i u standardu može doći do velikih promjena, no to bi ipak morao biti odraz šire političke volje, a ne *ad hoc* stavova nekolicine stručnjaka.

Ideologija standardnog jezika

Na početku svog poznatog rada, renomirani sociolingvist James Milroy (2007: 133) ovako zbori (prijevod M.K.):

„Za mnoge se velike jezike, poput engleskoga, francuskoga i španjolskoga, smatra da imaju svoje standardne jezične varijetete, i to utječe na način na koji govornici razmišljaju o svom vlastitu jeziku i jeziku općenito. Možemo reći da govornici takvih velikih jezika, za razliku od govornikâ nekih manje poznatih jezika, žive u kulturama standardnog jezika¹⁵. U takvim kulturama, jezični stavovi su pod dominacijom moćnih ideoloških pozicija koje se uvelike zasnivaju na pretpostavljenu postojanju tog standardnog oblika jezika, a za sve se tē stavove, uzete zajedno, može reći da čine standardnojezičnu ideologiju ili ‘ideologiju standardnog jezika’. Govornici obično nisu svjesni da tē ideološke pozicije utječu na njih: oni obično vjeruju da su njihovi stavovi o jeziku zdravorazumski i pretpostavljaju da se praktički svi slažu s njima.“

Iako je ideologija standardnog jezika općepoznata i općeprihvaćena teorija u modernoj sociolingvistici, naši tradicionalni normativisti, iz očitih razloga, imaju velikih problema s prihvaćanjem toga teorijskog koncepta pa je pišu pod navodnicima i neprestano izražavaju sumnju u njezino postojanje iako samim stavovima, kako ćemo vidjeti i u ovom radu, zapravo potvrđuju njezino postojanje, tj. jasno iskazuju stavove koji upravo spadaju pod ideologiju standardnoga jezika, koju ukratko možemo definirati kao mistifikaciju standardizacije. Da mu nije lako odustati od ideologije standardnog jezika Matasović pokazuje, primjerice, sljedećim riječima: „Ako standardni jezik nema simboličnu vrijednost zajednici koja se njime služi, onda je teško vidjeti i zbog čega bi on imao poseban status u usporedbi

¹⁴ Za razliku od Škarića i Matasovića, autor ovoga članka, premda je o standardnoj akcentuaciji dosta pisao (i to prilično trezvenije i realnije od tradicionalne normativistike), nigdje nije zagovarao velike prevrate i promjene u tom području – usp. još i Kapović 2010, 2015: 36, 2018.

¹⁵ U takve jezike nesumnjivo pripada i hrvatski (op. M.K.). Pretpostavljamo da bi čak i tradicionalni normativisti bili skloni staviti hrvatski u skupinu jezika u kojoj su i engleski, francuski i španjolski umjesto s raznim nepisanim i nestandardiziranim jezicima.

sa svim drugim idiomima (dijalektima, sociolektima, žargonima...) kojima se služi neko društvo.“ (Matasović 2020: 45). U toj je tvrdnji više stvari problematično. Standardni dijalekt svakako realno ima itekakvu simboličnu vrijednost (kao što to imaju i svi ostali idiomi!) – on se vrlo često poistovjećuje s nacijom, nacionalnom državom itd. To vidimo vrlo jasno i na našim prostorima – napad (ili „napad“) na standardni hrvatski se vrlo često doživljava kao napad na Hrvatsku i napad na hrvatstvo kao takvo. Sami preskriptivisti upravo tako reaguju, a i mnogi laici također. A čak i ako netko nije poklonik nacionalizma ili ideologije standardnog jezika, standardni dijalekt opet igra vrlo sličnu ulogu koju igra i zastava, grb, državne sportske reprezentacije i sl. Poanta kritike ideologije standardnog jezika nije u tome da nešto izgubi svoju „simboličnu vrijednost“ ili da se niječe da ona postoji, nego u tome da se ona realno analizira i da se prikažu štetne posljedice koje nešto što ima i „simboličnu vrijednost“ može imati. Ako određena ideologija unosi, među ostalim, i nesigurnost u određenu (jezičnu) zajednicu, a promovira ideje koje nisu znanstveno točne, osim što su društveno u velikoj mjeri štetne, zašto se to ne bi smjelo analizirati i kritizirati? To bi bilo kao da tražimo da se, primjerice, ne istražuju određeni zločini u nekoj vjerskoj zajednici kako se ne bi naškodilo njezinoj simboličnoj vrijednosti.

Također, tko kaže da standardni varijetet mora imati „poseban status“ (čitaj: bolji, važniji...)? Zašto bi se nadregionalna i službena varijanta nekoga jezika nužno morala mistificirati? Zašto bismo joj se nužno morali klanjati? Zašto je loše da se nešto sagleda realno i kritički, a ne mistifikatorski? Standard, kao i dijalekti, sociolekti, žargoni itd., ima svoju funkciju u današnjem društvu, ali nema nikakve potrebe da ga se uzdiže nad tim drugim varijantama. Niti ima smisla pozivati da se okanimo kritike nekih svetih krava jer se to pojedincima koji su njima zadovoljni ne sviđa.

Matasović, želeći očito očuvati neke dijelove tradicionalnog mišljenja da je standard ipak „bolja“ varijanta jezika, premda mu je to teško reći otvoreno (jer je jasno da to znanstveno ne može stajati), pokušava prebaciti igru sa sistema na pojedince i njihov idiolekt (o čemu ćemo još govoriti u nastavku): „U tom je smislu – i samo u tom smislu – idiolekt načitana i obrazovana govornika koji poštuje gramatičke i leksičke norme ‘bolji’ od idiolekta neobrazovana ili nemarna govornika koji te norme ne zna ili ne želi poštovati“ (Matasović 2020: 46). Ova tvrdnja, osim što je očito izrečena u duhu ideologije standardnog jezika (ISJ), nije ni točna iz više perspektivâ. Za početak, ne može se govoriti općenito o „gramatičkim i leksičkim normama“ – tu se očito jezik općenito poistovjećuje sa standardom, što je ideološka (ISJ) tvrdnja, koja lingvistički ne stoji (standardni dijalekt nije isto što i jezik općenito, tj. jezik u cjelini – standard je samo mali dio ukupnog jezika). Naime, svaka jezična varijanta ima svoja gramatička pravila i svoj leksik – razlika je jedino u tome da neka od tih pravila i neki dijelovi toga leksika nisu nužno ili nisu uopće i službeno standardizirani. No to je li nešto zapisano u gramatici standardnoga dijalekta nikako ne mijenja postojanje toga pravila – nijedna jezična varijanta ne može funkcionirati bez pravilâ, siste-

ma i leksika. Dapače, ljudski su jezici desetine tisuća godina proveli bez eksplicitna normiranja. Implicitna ideja da samo standardni dijalekt ima pravila (gore nazvana „normama“) je također odraz ideologije standardnog jezika. Ideologija standardnog jezika je i to da se standard povezuje automatski s načitanošću i obrazovanošću, što nije nužno tako – npr. postoje i ljudi koji su i obrazovani i načitani, ali svejedno „njeguju“, kako bi to preskriptivisti rekli, svoj lokalni govor. Ili, primjerice, organski štokavac iz nekog slavonskoga grada će puno lakše govoriti bliže nominalnom standardu na prozodijskoj razini od npr. ruralnog kajkavca bez obzira na obrazovanost i načitanost. I sama je verbalizacija rečenoga zanimljiva – govori se o „poštivanju“, čime se odmah implicira pozivanje na (navodni) autoritet i hijerarhičnost, što je također tipično za ideologiju standardnog jezika i konzervativnu politiku. Naravno, opet u skladu s ideologijom standardnog jezika, govornici koji ne „poštuju norme“ proglašavaju se onima koji „ne znaju i ne žele“, dakle osuđuje ih se (kvazi)moralistički, kao što se implicitno općenito osuđuje i govorenje nestandardom. Ukratko, standard je, ovdje maskiran kao tobožnji „idiolet“, povezan s obrazovanošću i načitanošću, a nestandard s neobrazovanošću i nemarnošću, zanemarujući pritom sasvim realnu i postojeću mogućnost, kako rekosmo, da će npr. neki Dubrovčanin govoriti dubrovački ne zato što je neobrazovan i nemaran, nego možda baš zato što je načitan i obrazovan pa se ponosi poviješću i tradicijom svoga grada. Marenje, ili bar primarno marenje, za naciju, nacionalni jezik i standard ne možemo „neutralno“ pretpostaviti brizi za lokalni govor, lokalnu tradiciju ili regionalni identitet ili brizi za nešto treće (npr. pripadnost određenom društvenom sloju, neki širi ili drugačiji identitet itd.). Na svakom je pojedincu da procijeni do čega mu je više stalo.

Matasović još jednom kreće moralističkim putem: „Onaj kojemu smeta teza da su obrazovanje, marljivost i pozornost vrline, slobodan je, naravno, i tu tezu osporiti.“ (Matasović 2020: 46). No ovdje nije riječ o osporavanju teze, nego o zamjeni teza i to zamjeni u okviru ideologije standardnog jezika (čije postojanje Matasović, paradoksalno, relativizira). Naime, teza da su „obrazovanje, marljivost i pozornost vrline“ je svakako ideološka, premda dakako legitimna, i takva da bi se s njom vjerojatno većina ljudi složila, uključujući i autora ovoga članka (uz ideološki dodatak da se ne bi trebalo raditi npr. o „marljivosti“ u crnčenju za crkavicu kod nekog oligarha, nego o marljivosti korisnoj za pojedinca i/ili društvo). Međutim, takvo nabranje pozitivnih vrlina nema ama baš nikakve veze sa standardom – govornik, naime, može biti obrazovan, marljiv i pozoran i ako npr. baš mrzi standard i namjerno ne želi nikad njime govoriti. Isto tako, netko može biti neobrazovan, lijen i nepažljiv pa opet govoriti solidnim standardom. Nemoguće je karakterne osobine tek tako automatski povezivati s izborom govornoga kôda – no takvo povezivanje nije slučajno. Tu je upravo riječ o ideologiji standardnog jezika – kao što standardni dijalekt prema njoj „bolji“, „pravilniji“, „jedini ispravan“ i „kultiviran“, isto su tako i govornici koji govore standardom navodno obrazovaniji, marljiviji i pozorniji. Radi se o pukim predrasudama

koje u osnovi nisu nimalo drugačije od onih da su Dalmatinci glasni, a da Zagorci govore „seljački“. Začudno je da se Matasović bori protiv ideje o postojanju ideologije standardnog jezika, a pritom svojim idejama upravo nedvojbeno potvrđuje njezino postojanje. U nastavku rada ćemo vidjeti još nekoliko sličnih tvrdnji toga tipa.

Standard i nacionalizam

Kao što je poznato, moderni nacionalizam kao ideologija nastaje uglavnom u 19. stoljeću¹⁶, pri čemu nacionalizam kao nova transklasna ideologija u novonastajućim nacionalnim državama pokušava zamijeniti nestajuću ideologiju božanski postavljena monarha i religiju koja je sve više slabila (iako je njezino slabljenje bilo itekako precijenjeno, a ona se kasnije u nekima slučajevima, npr. na našim prostorima, vrlo uspješno povezala i ispreplela s nacionalizmom). Jedna od ključnih sastavnica novonastalih nacionalnih identiteta je bio i nacionalni standardizirani jezik koji je, u slučajevima gdje je to bilo moguće, bio jedan od elemenata koji bi trebao povezati čitavu novu „zamišljenu zajednicu“. U tom smislu je stoga i nastanak modernih standardnih dijalekata nemoguće odvojiti od nacionalizma¹⁷.

Što se tiče veze standardnog dijalekta i nacionalizma, Matasović (2020: 41–42) opet prosvjeduje što se „i veza jezika i nacije smatra (...) ideologiziranom“ iako je nejasno zašto bi to uopće bilo čudno. Bar je iz našeg lokalnog primjera, koju god stranu i pristup zauzimali, očito da je pitanje jezika izrazito politizirano i da još uvijek izaziva brojne sukobe (vidi Kapović 2020 za neke recentnije primjere). Najnoviji primjer toga je, u vrijeme pisanja ovoga članka u jesen 2021. godine, primjerice, nacionalistički eksces koji se dogodio s jednim udžbenikom u Srbiji u kojem piše da „Hrvati, Bošnjaci i neki Crnogorci srpski jezik nazivaju hrvatski, bosanski, bošnjački i crnogorski“¹⁸, a na što je onda HAZU reagirao zahtjevom da se ulazak Srbije u EU uvjetuje priznanjem hrvatskog jezika¹⁹. I iz toga je primjera i više nego očito da je jezik izrazito politički i ideološki nabijeno pitanje. Važnost standardnog dijalekta za nacionalističke projekte je nesumnjiva, što bez ikakve sumnje jasno i kritičarima tradicionalne normativistike, samo što se oni i prema nacionalizmu i prema standardu odnose kritički i analitički za razliku od tradicionalista. Stoga je besmisleno objašnjavati kritičkoj sociolingvistici povezanost nacionalnog standarda i nacional-

¹⁶ Za postanak nacionalizma kao ideologije usp. npr. Anderson 1990 ili Hobsbawm 1993.

¹⁷ Usp. npr. Blommaert & Verschueren 1998.

¹⁸ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/ucenici-osmih-razreda-u-srbiji-uce-da-hrvatski-jezik-ne-postoji-negativna-slika-se-produbljuje-15107157> (zadnji put pristupljeno 22. 10. 2021).

¹⁹ <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/hazu-srbiji-ulazak-u-eu-uvjetovati-priznanjem-hrvatsko-g jezika-20211021> (zadnji put pristupljeno 22. 10. 2021).

nog identiteta kao što to tradicionalisti često čine (npr. Matasović 2020: 42) kad je upravo kritička sociolingvistika tâ koja najbolje taj odnos proučava²⁰.

Matasović više puta ističe pomalo začuđujuć argument razumijevanja starih tekstova: „Postojanost standardnoga jezika kroz povijest omogućuje, štoviše, lakše razumijevanje starijih tekstova važnih za nacionalnu kulturu“ (Matasović 2020: 42). I doista, nije se teško, primjerice, složiti da je modernim Grcima donekle olakšano čitanje starogrčkoga zato što ono što danas izgovaraju kao [i] pišu na šest načina, kao <ι>, <υ>, <η>, <ει>, <οι> i <υι>, no s druge strane teško da je to sretna okolnost za grčku djecu koja to moraju učiti. Matasović (2020: 46) nastavlja da je „[r]acionalna (...) osnovna takvoga konzervativizma u tome što on izražava jezični kontinuitet i omogućuje bolju dijakronijsku komunikaciju, odnosno razumijevanje ključnih starijih tekstova nacionalne kulture, koji bi zbog prevelikoga broja naglih jezičnih promjena postali nerazumljivi novim naraštajima govornika“. Međutim, sâm sebe demantira nešto kasnije (Matasović 2020: 56–57) kada kaže da su stari književni tekstovi često dostupni i s moderniziranim jezikom ili čak u prijevodu²¹ te da „nitko – osim šačice entuzijasta i povjesničara – uopće ne čita tekstove starije od tridesetak godina“ (Matasović misli da do toga tek može doći, ali prije će biti da je to stvarnost, što god netko o tome mislio). S rečenim mišljenjem o nacionalnom kontinuitetu ima više problemâ. Dakako, svatko je slobodan imati takve stavove, no oni su prije svega ideološki stavovi pa treba dopustiti da ih ne dijeli nužno svatko, kao i da se i takve stavove može dekonstruirati i kritizirati. Dapače, čak i ako netko jest nacionalist ili „nacionalno osviješten“, iz toga ne proizlazi automatski da će pretpostavljati čitanje knjigâ iz 16. stoljeća aspektima suvremenoga jezika, čak i kada bi slika koju je prikazao Matasović bila realna. No postoje i drugi problemi. Ônô što danas zovemo „tradicijom“ je u velikoj mjeri naknadno stvoreno (usp. Hobsbawm & Ranger 1983), primjerice kroz projiciranje suvremenih nacionalnih identiteta daleko u prošlost iako oni tada realno još nisu postojali. Kad smo već bili spomenuli Grke i tradiciju pisanja grčkim alfabetom i njihovu poznatu višetisućljetnu kulturu i tradiciju, na koju su i moderni Grci ponosni, zgodno je dati jedan primjer odande koji zorno ukazuje na fluidnost i promjenjivost identitetâ. Peter Charanis tj. Panajotis Haranis/Παναγιώτης Χαράνης (1908–1985), kasniji američki bizantolog, rodio se na otoku Lemnu i sjeća se anegdote sa svog rodnog otoka iz 1912, kada je grčka mornarica došla na otok. Tom su prilikom lokalna djeca došla na trg vidjeti grčke (helenske) vojnike. Vojnik ih je pitao: „Što gledate?“, na što je odgovor djece bio: „Helene“. Vojnik je na to upitao: „Zar niste i vi Heleni?“, da bi mu oni odgovorili: „Ne, mi smo Rimljani“. Naime, stanovnici su se države koju danas najčešće zovemo Bizant zapravo samoidentificirali kao Rimljani, s obzirom da su živjeli u istočnom Rimskom Carstvu, a taj je identitet

²⁰ Vidi npr. Trudgill 2000: 119–146.

²¹ Primjer je toga, recimo, prijevod *Judite* Marka Marulića na suvremeni jezik u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje iz 2021.

bio preživio i pad Carigrada 1453. Ono što je dodatno zanimljivo jest i to da se sâm Charanis kasnije počeo identificirati kao Helen tj. Grk.²² Također, već smo pokazali da crno-bijelo izjednačavanje preskriptivističke strane s tradicijom, a antipreskriptivističke strane sa zagovorom sveopće trenutne promjene ni otprilike ne stoji. Poznati su, da nadodamo još koji primjer, slučaji velikih tradicionalista, poput našega pokojnoga filologa Bulcsúa Lászla (1922–2016), koji su priželjkivali i zagovarali (premda neuspješno) doista korjenite promjene u jeziku, a dovoljno se sjetiti i glasova koji su u 1990-ima zagovarali pisanje <ie> umjesto <ije> i vraćanje „korijenskom pravopisu“. Dakako, u takvim se prilikama uvijek moguće pozivati na različite tradicije, no to upravo ukazuje na to da je pozivanje na tradiciju uvijek škakljivo, kako već istakosmo. Nadalje, potpuno je netočno tvrditi da preskriptivisti zagovaraju samo očuvanje *status quo*-a kao što Matasović implicira. To ponekad doista jest slučaj, no preskriptivisti itekako teže i mijenjanju u jeziku svega onoga što oni (neznanstveno i proizvoljno) smatraju da je „krivo“, „nepravilno“ i „nelogično“. Pa će preskriptivisti tako progoniti oblik *posla* u frazama kao *gledati svoja posla*²³ jer ne znaju kako bi ga objasnili iako je riječ o arhaizmu staru praktički 6.000 godina, još praktički iz praindoevropskoga (riječ je o staroj pojavi da imenice muškoga roda mogu imati množinu po srednjem rodu, a što se javlja i u drugim indoevropskim jezicima kao što su latinski i grčki, a takva množina je postala pogotovo frekventna npr. u ruskom, recimo u množini *города́* ‘gradovi’ prema jednini *ро́пода*). Ili će progoniti kao „krivo“ arhaično riječko čakavsko *bim - biš - bi - bimo - bite - bi* jer nije standardno iako je riječ o arhaizmu (praslavenskom kondicionalu koji se razvio od praindoevropskog tematskog optativa²⁴) u odnosu na standardno *bih - bi - bi - bismo - biste - bi* (kolokvijalno opće samo *bi*)²⁵. U knjizi *Jeziku je svejedno* (2019) naveden je velik broj primjerâ gdje preskriptivisti progone jezične elemente koji odavna postoje u jeziku – npr. Nives Opačić progoni izraze poput *iza rata* ili *iza zore* koji se javljaju kod Ivana Gundulića i Junija Palmotića (JjS: 269); Opačić i bračni par Alerić progone nedoslovnu/neprostornu upotrebu *kroz* kao u *kroz plač* iako se ona također javlja recimo u Gundulića (JjS: 273–274); Coca-Colin „priručnik“ progoni nedoslovno/neprostorno korištenje prijedloga *pred* i *pod* nasuprot Držićevu *pod noć* ili Palmotićeve i Kanižličevu *pod večer* (JjS: 271); lektori progone, slažući se s Vukom, prezent *obećajem* kao neknjiževni iako već u Držića nalazimo i *obećaju* (JjS: 115, ARj: 323); poznata je preskriptivistička kuknjava oko „nepravilnog“ *pošto* u uzročnom značenju iako je ono u tom značenju potvrđeno u Stullijevu rječniku ranije od vremenskoga značenja u Vuka (JjS: 104); „nepravilno“ *koristiti što* je posvjedočeno skoro 150 godina prije „jedino pravilnoga“ *koristiti se čime* (JjS: 238); Opačić progoni nedoslovno značenje glagola *krenuti* i tako

²² Čitava je anegdota prepričana u Kaldellis 2008: 42–43.

²³ Usp. Kapović 2011a: 52⁷⁹.

²⁴ Usp. npr. Matasović 2008: 282.

²⁵ Usp. i Kapović 2021: 104 za razlikovnost tih oblika.

se suprotstavlja recimo Jerolimu Kavanjinu koji je pisao prije više od trista godina (JJS: 276); nakon 1990. se trijebi i progoni pridjev *uskršnji* radi varijante *uskršni* iako su oba oblika potvrđena još u 17. stoljeću (JJS: 291–292); Alerići su protiv *posuđivanja novca* iako se *novac posuđuje* još u 15. stoljeću (JJS: 293–294); Vladimir Brodnjak *povrijediti* ‘nanijeti povredu’ smatra srbizmom, a drugi preskriptivisti progone taj glagol iako je on bio dobar već Mavru Vetranoviću i Nikoli Nalješkoviću (JJS: 336) itd. To su sve realni, neki i vrlo česti primjeri preskriptivističkoga progona jezičnih elemenata koji ne da nisu inovacije nego su posvjedočeni prije više stoljećâ – kako će, dakle, suvremeni govornici lakše razumjeti Gundulića i Držića ako se izbacuju jezični elementi koje nalazimo u njim? Očito je da suvremena normativistika ne čuva uvijek ono što je starije, nego vrlo često starije nasilno i posve nepotrebno progoni iz jezika! A tu još nismo spomenuli ni sve druge besmislice koje se javljaju u preskriptivizmu, npr. to da je „nepravilno“ reći *upaliti televizor* nego može samo, potpuno nevjerojatno (!), *uključiti televizor* iako to niti je isto, niti ikako rješava „problem“ s metaforom²⁶ (JJS: 282–283) – kako li će nam tek to pomoći u čitanju Judite? Pritom se, dakako, zanemaruje i to da je, primjerice, Judita pisana čakavski i toliko davno da današnje standardiziranje u praksi, kakvo god bilo, teško da može puno pomoći u razumijevanju toga teksta, čak i kad bismo smatrali razumnim standardiziranje radi čitanja starih knjiga. Hoćemo li, primjerice, u standard uvoditi čakavsko *ki* umjesto *koji*, vraćati zastarjelo *jur* umjesto *već*, vraćati *trikrat* umjesto *triput* ili *dijel(j)* (kod Marulića ikavsko *dil(j)*) umjesto *rãdi*, da nabrojimo sãmo nekoliko primjerã s početka Judite? Ili je možda lakše, umjesto da standard prilagođavamo Marulićevu jeziku, jezične razlike i arhaizme objašnjavati na nastavi, u knjigama, u fusnotama itd. kako bi onaj tko želi čitati originale to što lakše mogao? Naravno da nitko nema ništa protiv toga da se čitaju stara djela u originalu, ali to se rješava dobrim izdanjima starih književnih djela, a ne preskriptivističkim maltretiranjem (čak i kad bi to funkcioniralo – a ne funkcionira). U konačnici, antipreskriptivisti napadaju prije svega odnos prema standardu, njegovu mistifikaciju, neznanstvene i štetne jezične politike – ne stoji nipošto argument da antipreskriptivizam traži promjenu svega odmah i da bi to nekako štetilo razumijevanje Judite ili Dunda Maroja. Niti nam preskriptivizam pomaže u čitanju Judite, niti nam antipreskriptivizam u tome odmaže.

Matasović (2020: 46) na argumente protiv njegove teorije da je racionalno konzervirati jezik radi starih književnih djela odgovara da takva argumentacija „počiva na nerazumijevanju – tako može zaključivati samo netko tko nema vrijednosni odnos prema jezičnom kontinuitetu i prošlosti nacionalne kulture, pa ga ne zabrinjava to što ona novim naraštajima može postati čudna ili nerazumljiva“. Tu se, nažalost,

²⁶ Naime, preskriptivisti ne vole metafore i prenesena značenja pa često, premda nasumično, progone metaforička značenja (JJS: 266–283), ne shvaćajući da jezik bez metafore ne može funkcionirati, a u konkretnom slučaju ne razumijući da kao što nema doslovne vatre kod *paljenja televizora* nema ni doslovnog ključa kod *uključivanja televizora*.

ideološko neslaganje proglašava nerazumijevanjem. No niti itko napada jezični kontinuitet, niti preskriptivizam ikako, kako rekosmo, pomaže tom kontinuitetu, čak i ako je nekome jako bitan – makar se jako teško složiti da je čitanje Judite presudan faktor u suvremenom normiranju. Na osobnoj razini, besmisleno je kuditi povijesnoga lingvista (!), kao što je, primjerice, autor ovoga članka, za „nebrigu“ za povijest jezika samo zato što ne misli da je čitanje djela iz 16. stoljeća ključno za modernu jezičnu politiku – dapače, dužnost je povijesnoga lingvista, koji se bavi jezičnim promjenama, da jednake kriterije koje primjenjuje na starije faze jezika primjenjuje i na jezične promjene u sadašnjosti, umjesto da bude nedosljedan. Što se pak tiče Matasovićeve kontinuiteta, čak ni stvarni kontinuitet, a u praksi je on zapravo gotovo uvijek tobožnji kontinuitet, kako vidjesmo po brojnim primjerima, ne može biti opravdanje za suvremenu štetnu jezičnu politiku, niti može biti argument protiv onih koji suvremenu štetnu jezičnu politiku kritiziraju i kritički analiziraju. Također, normativističko zastupanje važnosti standarda, važnosti njegove upotrebe u što je više moguće situacijâ i važnosti da se strogo poštuje sve ono što je formalno propisano u priručnicima standardnoga dijalekta, ponavljamo, neće previše pomoći u razumijevanju starih tekstova, čak i kad bismo se svi složili oko toga da je to ključan faktor u suvremenom jezičnom planiranju.

Matasović (2020: 46) žestoko završava u svojoj nacionalističkoj koncepciji standarda: „Samo ako se nastupa s anacionalne vrijednosne pozicije (‘Nije nas briga za nacionalnu kulturu i njezinu povijest, sve su kulture podjednako ‘naše’, a vezivanje uz jednu je reakcionarni nacionalizam.’) stoji argument da ne treba nastojati na očuvanju bliskoga odnosa s poviješću vlastite nacionalne kulture. Ali i takva je pozicija ideološka, samo što je utemeljena na bitno drukčijim, marksističkim ili globalističkim vrijednostima.“ Za početak, denuncijacija o „anacionalnim vrijednosnim pozicijama“ je primjerenija dnevnoj politici nego akademskom diskursu, a u konačnici nije ni točna. Zašto bi se samo tvrdi tradicionalistički nacionalizam smatrao „brigom za nacionalnu kulturu“? Ne može li, primjerice, netko brinuti o hrvatskoj kulturi tako da se zalaže za ono što on smatra da je normalan, suvremen i neštetan odnos prema jeziku? Ne može li se boriti za domaću kulturu tako što će se boriti za to da Hrvatska bude jedna od zemalja u kojima će se na jezik i lingvistiku gledati znanstveno i progresivno a ne neznanstveno i nazadnjački? Ne možemo li se npr. ponositi Hrvatskom koja će biti među prvim zemljama na svijetu po razumijevanju ideologije standardnog jezika? Je li loše biti napredan u nečemu? Kako je to loše za „nacionalnu kulturu“? Nadalje, autor ovog članka je, primjerice, u redovima iznad ovoga branio Gundulićeve i Držićeve konstrukcije od nasrtaja suvremenih preskriptivista – kako se to točno može okvalificirati kao nebriga za našu povijest? Tko odlučuje što je briga a što nebriga? Je li dovoljno reći da nas je briga za nešto iako zapravo radimo sve suprotno? Kako je obrana neznanstvenog pogleda na jezik i apologetika štetne jezične politike „briga za nacionalnu kulturu“? Je li „nacionalna

kultura“ neznanstvenost, strah od jezika i šizoglosija? Je li znanstven i nemistificirajući odnos prema nečemu nešto loše? Dodatno, zašto, konačno, netko ne bi doživljavao sve kulture doista kao svoje? Nemaju li ljudi i na to pravo? Da su sve te opcije ideološke, to je potpuno jasno, kao i to da pojedinci i grupe imaju pravo i čak i na marksistička (i „globalistička“, što god to bilo) stajališta. Stvar je jednostavno u tome da ideološke postavke treba razgoliti i onda ih suprotstaviti, a ne se graditi da je, primjerice, nacionalizam kakav nalazimo u Matasovićevu članku neutralna pozicija bez ideologije (uspūt budi rečeno, ne, nije nužno svaki nacionalizam nazadan²⁷). Moderna nacionalistička apropijacija starih tekstova nije neutralna i itekako ju je moguće kritizirati i analizirati, a ne mora se nužno biti anacionalan da bi se moglo biti svjestan postanka nacionalizma, načina na koji se nacionalizam politički koristi (izrazito često u loše svrhe), niti je opreka naciji kao vrhovnoj ideologiji i teleologiji samo anacionalnost (iako je i ona apsolutno legitimna pozicija).

Sasvim je legitimno da nacionalizam, ideje o književnom kontinuitetu itd. mogu biti bitne pojedincima i skupinama, ali ne mogu opravdati neznanstvene ideje o jeziku i štetne jezične politike, koje su vrlo često u neskladu s tobožnjom tradicijom koju se propovijeda – npr. kada se progoni konstrukcije kao *gledati svoja posla* ili *iza zore* (vidi gore). Svatko može govoriti i pisati kako god hoće i imati kakve god identitete hoće, međutim ne može očekivati od (kritičkih) lingvisti da ne raskrinkavaju neznanstvene ideje o jeziku i štetne jezične politike, niti očekivati da ima svetih krava u koje se ne smije dirati.

O naravi i funkciji standarda

Matasović (2020: 41) započinje svoj članak žalbom da se „[p]o prvi put u povijesti standardni (...) jezik promatra ne kao nacionalna vrijednost po sebi, već kao ideološki konstrukt, a ‘ideologija standardnoga jezika’ osuđuje se kao zaostala i nedemokratska“. Ona, nažalost, niti je točna, niti ima smisla. Krenimo redom:

Kao prvo, „prvi put u povijesti“ je pretjerivanje i zanemaruje činjenice. Primjerice, Kalogjera 1965, prije gotovo 60 godina, piše vrlo suvremeno o jeziku i prilično slično onome kako to čini i autor ovih redaka (i to u istom časopisu u kojem je objavljen i rad Matasović 2020). Citirajmo iz toga Kalogjerina rada, primjerice: „(...) standardni jezik se toliko nekritički hvali, a premalo objašnjava, da u očima đaka dobija neku metafizičku vrijednost. Ovako raditi protivno je današnjim socio-lingvističkim shvaćanjima, a sigurno nema ni praktične koristi, jer može izazvati *otpor* đaka prema usvajanju sta[n]dardnog jezika.“ (: 27-28); „Izjednačavanje dijalekta s iskvarenim jezikom stvara kod đaka zabunu, a ismijavanje dijalekta nije humano, jer ‘učiniti da se dijete stidi svog dijalekta isto je tako neobranjivo kao kad ga navedemo

²⁷ Vidi Kapović 2016: 68.

da se stidi boje svoje kože“ (: 28); „Slijediti put b)²⁸ znači tjerati zastarjeli preskriptivistički način u času kad nam lingvistička misao sugerira da naglasak na preskriptivizmu oslabimo u korist deskriptivnosti što će uroditi produktivnošću.“ (: 28); „Kad smo spomenuli da je slučajno jedan naš dijalekat postao osnova standardnom jeziku, htjeli smo naglasiti da je to vrlo lako mogao postati i neki drugi, jer u svojoj biti ni jedan dijalekat nije lošiji ili bolji od drugoga.“ (: 29); „Umjesto grube simplifikacije koja proglašuje standardni jezik boljim za sve prilike, treba biti precizniji i uputiti đaka u vješto uključivanje jedne ili druge varijante jezika kad to prilike zahtijevaju.“ (: 29) Dakle, „prvi put u povijesti“ ni otprilike nije danas, nego je to bilo zapravo dosta davno, čak i prije nego što se Matasović rodio, pri čemu, kako vidjesmo, uopće ne moramo citirati strane autore. Druga je stvar to što se, nažalost, Kalogjerini vrlo rani uvidi nisu dovoljno cijenili, nego su se ignorirali, pa smo, eto, dogurali i do trećeg desetljeća 21. stoljeća i dalje raspravljajući o nekim osnovnim stvarima.

Kao drugo, „nacionalna vrijednost“ je očito ideologija. To može biti ideologija koja je nekome draga i važna, ali je svejedno ideološki konstrukt. I kako ideologem ne može imati „vrijednost po sebi“ nego samo u okviru određenog ideološkog pogleda, taj se pogled može i mora kritički analizirati, a ne uzimati zdravo za gotovo bez obzira na nečije ideološke pozicije i preferencije. Naravno da je standard (i) ideološki konstrukt – zašto bi bilo loše ne mistificirati nešto nego to realno analizirati? To je kao da žalimo što na apsolutne monarhe više ne gledamo kao na božanske namjesnike na zemlji, nego pokušavamo realno o njima pisati. Kao treće, ideologija standardnog jezika, koju Matasović piše u navodnicima, je u suvremenoj sociolingvistici općepoznata i prihvaćena teorija (Milroy 2007, JJS: 79–82), a ako je ideologija standardnog jezika „zaostala i nedemokratska“, u čemu je problem da se to i kaže i zašto bi netko uopće podržavao nešto što je „zaostalo i nedemokratsko“ (kako to kaže Matasović)? Zašto se nešto što je neznanstveno ne bi okarakteriziralo kao anakrono i zastarjelo i zašto se nešto što je autoritarno i elitistično samom svojom idejom ne bi nazvalo nedemokratskim? Ako se ne želi da se nešto naziva tako, trebalo bi dokazati da to nije točno – problem je, međutim, što ideologija standardnog jezika jest i zastarjela i neznanstvena i nedemokratska.

Matasović (2020: 43) tvrdi „da u standardnom idiomu nije sve proizvoljno, određeno pukim jezičnim osjećajem stručnjaka-jezikoslovca, već da za njegovo poznavanje i uporabu u različitim jezičnim registrima (ili ‘funkcionalnim stilovima’) postoje eksplicitno formulirana pravila (‘norme’) koja se utvrđuju po nekim načelima, kao što su čestoća uporabe pojedinih riječi, oblika i konstrukcija, njihova povijesna ovjerenost u vrelima itd.“ Standard ne nastaje „proizvoljno“ – on se uvijek razvija u

²⁸ Put b) je „da [se] od đaka u školi zahtijeva samo standardni jezik, koji [nastavnik] naziva ‘dobrim’ jezikom, ‘čistim’ jezikom, dok dijalekat prikazuje kao ‘iskvareni’ jezik, ‘loš’ jezik, ismijava ga“ (Kalogjera 1965: 27).

okviru određenih društvenih, političkih, povijesnih i drugih okolnosti. Primjerice, naš se standardni dijalekt razvio u 19. stoljeću u okolnostima ilirske i jugoslavenske ideje koje su se ispreplitale s idejama nove hrvatske nacije²⁹, u okviru jedne strane monarhije koja je zaostajala za tadašnjim najjačim evropskim silama, u okolnostima buržoaskih revolucija 1848, od kojih je ona mađarska bila izrazito protuslavenska, u kontaktu s poluneovisnom Srbijom iz koje su dolazile razne ideje (među kojima i Vukova ekstremistička „Srbi svi i svuda“), u okvirima slabo razvijene zemlje i malobrojne i slabašne građanske elite, u okolnostima političke borbe za staru ijekavsku dubrovačku književnost³⁰, borbe protiv mađarskih i drugih pretenzija itd. Što se tiče „pukoga jezičnoga osjećaja stručnjaka-jezikoslovaca“, kad govorimo o preskriptivističkim zahvatima u standardni dijalekt, najčešće doista jest riječ o potpuno proizvoljnim i nedosljednim idejama, koje često ne slijede ni navodnu preskriptivističku logiku (vidi gore za progonjenje starih oblika), brojni primjeri čega su dani u knjizi *Jeziku je svejedno* (2019). Što se tiče „eksplicitno formuliranih pravila (‘normi’)“, o kojima govori Matasović, tu nije riječ ni o čemu drugome doli o onome što u rečenju knjizi nazivamo – ideologijama. Npr. „norma povijesne ovjerenosti u vrelima“ o kojoj govori Matasović je jezična ideologija tradicije i statičnosti (JJS: 221–252). Što se tiče čestoće uporabe, to bi također bila ideologija (premda razmjerno suvisla za razliku od nekih drugih), no ona se u (hrvatskoj) preskriptivističkoj praksi vrlo rijetko upotrebljava. Dapače, obično je upravo suprotno – ako je nešto jako često, onda zacijelo nije „pravilno“ (to vrijedi za brojne govorne i često upotrebljavane jezične elemente). Matasović idejom o „eksplicitno formuliranim pravilima (normama)“ pokušava izbjeći opravdanu ideju da je preskriptivizam vrlo često nedosljedan i proizvoljan (što je nužno tako s obzirom na njegovu neznanstvenost), pri čemu, čini se, nije svjestan toga da prihvaća da se preskriptivizam vodi ideologijama (koje on naziva „normama“³¹). Naravno, i preskripcija se, kao tehnički postupak uspostavljanja nekog standarda (npr. kad neki lingvist piše udžbenik dotad nepisana jezika radi učenja u školama ili kada se u nekoj državi uvodi novi standardni dijalekt) također odvija prema nekim ideologijama (ili normama, kako ih se može eufemistički nazvati), no postupak, da je tako nazovemo, „prvobitne preskripcije jezika“ je u Hrvatskoj već davno završen i sada smo ostali samo s preskriptivizmom, tj. s nasumičnim pro-

²⁹ Vidi npr. Greenberg 2010.

³⁰ Danas se pripadnost Dubrovniku i stare dubrovačke književnosti hrvatskom nacionalnom korpusu čini neprijepornom, no nije bilo uvijek tako – dovoljno je sjetiti se mnogih dubrovačkih intelektualaca koji su se izjašnjavali kao Srbi katolici poput Milana Rešetara (usp. npr. Katičić 2005: 9–10). Svakako da je Dubrovnik igrao bitnu ulogu u odabiru ijekavštine za književni jezik u 19. stoljeću u Hrvatskoj.

³¹ Matasović (2020: 51) se poziva na Pranjkovićeva načela normiranja (2010: 9–16), koja su već kritizirana u JJS (: 40–43), neka *ì_sām* Matasović kritizira, a *ì_sām* Pranjković ih već mnoga kritički relativizira.

gonjenjem određenih jezičnih elemenata koje je netko iz više-manje proizvoljnih razloga proglasio nepodobnima³².

Pozivanje na jezičnu autonomiju standarda je pak vrlo uobičajeno među tradicionalnim normativistima (usp. JJS: 183–190) pa se na nju osvrće i Matasović (2020: 44–45). Ideja autonomije standarda je pak s jedne strane banalna, a s druge strane netočna. Standard jest autonoman u smislu da u kojem je donekle autonomna bilo koja jezična varijanta i u smislu da se ne može izjednačavati sa svojom organskom osnovicom, no nije autonoman u smislu da može ne imati ili da u praksi nema nika-kve veze s drugim (nestandardnim) varijantama jezika. Naravno da i nestandardne varijante jezika, ovisno o svojoj društvenoj moći i proširenosti, više ili manje utječu i na standardni dijalekt. Da nije tako, ne bi preskriptivisti ni osjećali potrebu za svim silnim jezičnim „savjetima“, niti bi se normativisti toliko borili za svoju viziju standarda. Standard ne postoji u vakuumu, nego u čitavom kolopletu vrlo ili relativno sličnih drugih jezičnih varijanata s kojima se stalno prepliće i s kojima postoji u kompleksnu kontinuumu, katkada sivih i nejasnih prijelaza. Pozivanje na neku tobožnju „autonomiju“ preskriptivistima uglavnom služi kao šifra za to da mògū bez opasnosti izmišljati bilo što u standardu (sjetimo se čuvenog „nepravilnog“ *paljenja televizora*).

Matasović se (2020: 44–45), nastavno na ideju autonomije standarda, pita i „zašto bi dijalekatna osnovica bila relevantna za identitet hrvatskoga jezika i zašto bi trajno određivala njegov odnos spram drugih, bliskosrodnih jezika nastalih standardizacijom novoštokavskih dijalekata?“ Dijalekatska osnovica standarda nije relevantna iz nekih identitetskih, simboličkih ili metafizičkih razloga, nego iz razlogâ jezične stvarnosti. Upravo je tâ dijalekatska osnovica ono što povezuje hrvatski s drugim štokavskim standardnim varijantama. Ona je relevantna utoliko što hrvatski nije kao baskijski u odnosu prema okolnim romanskim jezicima. Relevantna je i utoliko što se i u hrvatskom sve uvijek mjeri u odnosu na srpski – i to baš kod preskriptivistâ i nacionalistâ. Relevantna je i zato što naš standard očito jest štokavski i očito je da se vrlo dobro razumijemo s okolnim zemljama štokavskih standardnih varijanata. Relevantna je i utoliko što su te teme još uvijek politički izrazito nabijene. To je naprosto tako. Možemo se pretvarati da organska osnovica nije bitna zbog neke poluispećene hipoteze o „autonomiji standarda“, ali u praksi ona jest bitna. Sasvim je sigurno da identitet u sociolingvistici nije nebitan, kao i da je pitanje identiteta i političkih želja izrazito rele-

³² Tako se npr. u recentnom novinskom napisu (<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/jutarnji-hr-dobiva-novu-emisiju-o-jeziku-saznajte-zasto-su-gradani-austrije-austrijanci-ali-gradani-belgije-nisu-belgijanci-15123535?fbclid=IwAR2IujNqEwdrTxkYLeM3jYu9uN5DDKQUHWncRtkXffOD-3pjq5B7WxhUerU>, pristupljeno 23. 11. 2021) već u naslovu tvrdi da „građani Belgije nisu Belgijanci“ (što je u skladu s nekim jezičnim „savjetima“), o čemu se, eto, govornici hrvatskoga moraju samo informirati. A sve to iako se riječ *Belgijanci* sasvim normalno u hrvatskom upotrebljava (dapače, taj je oblik i češći od varijante *Belgijci*), i iako recimo Aničev rječnik navodi samo oblik *Belgijanac*, dok ERJ navodi i *Belgijanac* i *Belgijac*.

vantno u određivanju imenâ jezika i jezičnih politika³³, ali ništa od toga, bar ne na brzinu, ne može promijeniti jezičnu realnost – a ona je naprosto takva da naš odnos prema srpskom nije isti kao naš odnos prema slovenskom, a kamoli prema mađarskom. On je, nasuprot tome, vrlo sličan (*mutatis mutandis*) odnosu britanskog i američkog engleskog, odnosu farsija, darija i tadžičkoga ili odnosu hindskoga i urdskoga³⁴. To su jednostavno činjenice od kojih nema smisla bježati i koje neće promijeniti nikakve ideje o tobožnjoj autonomiji standardnog dijalekta.

Jedna je od stalnih mantri u tradicionalnoj normativistici i ònâ o „neutralnosti“ standarda (JJS: 109–115), a na nju cilja i Matasović (2020: 52) sljedećim navodom: „Usput rečeno, kada lektori iz teksta na standardnom jeziku izbacuju široko rasprostranjene regionalizme (zamjenjujući, primjerice, *paradajz* i *pomidor* neobilježenom riječju *rajčica*), čine to iz istog razloga – kako bi iz teksta otklonili sve sastavnice koje će sa sadržaja pozornost otkloniti na izraz.“ To jednostavno ne stoji. Jasno je da je *rajčica* standardna riječ, a da su *paradajz* i *pomidor* regionalizmi – realna preskripcija je danas jednostavno takva – no nikako ne stoji da upotreba riječi *rajčica* otklanja pozornost s izraza na sadržaj. Kao što riječ *paradajz* signalizira, među ostalim, na govorni jezik kontinentalne Hrvatske, a *pomidor* na govorni jezik (mnogih dijelova) Dalmacije (i drugdje uz obalu), tako i *rajčica* signalizira na formalni standardni dijalekt. To što nije regionalno obilježena ili to što nije obilježena kao jedan od izrazâ iz govornog jezika ne znači da nije uopće obilježena – jest obilježena, ali na drugi način. Sama upotreba tē riječi šalje, uz sadržajnu, također i poruku da je riječ o standardnom dijalektu, a to nipošto nije neutralna poruka i nosi sa sobom čitav niz konotacijâ – npr. konotaciju da je riječ o služben(ij)oj/formaln(ij)oj komunikaciji. Ideja pak da će čitalac brže razumjeti i procesuirati tekst na standardu je, kako i sâm Matasović (2020: 52¹⁰–53¹⁰) priznaje, nedokazana, a teško je vjerovati da stoji. Sasvim je sigurno da će čitalac moći uspješnije čitati na standardu koji poznaje, nego na nekom dijalektu koji znatno odstupa od standarda a ne poznaje ga. No to je banalna tvrdnja. S druge strane, nekad i standard može odmagati u razumijevanju, npr. kada kupac traži *knedle* u dućanu, a na proizvodu piše da je riječ o *okruglicama* (ERj npr. piše za okruglice da su to i *knedle* i *njoki*) ili traži *griz*, a na proizvodu se javlja sâmo natpis *pšenična krupica*. Ili pak traži *púru*, *palentu* ili žgance, a na proizvodu piše sâmo *kukuruzna krupica* (ovo nisu izmišljeni primjeri, autor ovoga teksta je od više govornikâ čuo da su morali zbunjeni gledati slike na proizvodima u dućanima da utvrde o čemu je riječ jer nisu znali što točno znače „standardni“ termini, što nije čudno jer se dotične riječi koriste najčešće u kućanstvu, gdje teško da će se upotrebljavati strogostandardni termini). Iz aspekta brzine i praktičnosti bi bilo puno zgodnije da na dotičnim proizvodima pišu (i) nestandardni nazivi umjesto da se inzistira

³³ U tom smislu, usp. moju kritiku Deklaracije o zajedničkom jeziku (2017) u Kapović 2020: 178–181.

³⁴ Kapović 2020: 181.

na strogome (i nejasnom) standardu – nekome tko cijeli život govori isključivo *knedle* teško da su višeznačne i generički zvučeće *okruglice* jasnije od toga. Može se dati još jedan primjer: govornicima u Dalmaciji će sigurno biti razumljivije ako je na tržnicama cijena povrća označena njihovim lokalnim nazivima nego na strogom standardu, npr. *kapula* a ne (*crveni*) *luk* ili *luk* a ne češnjak (poznata je npr. i „zbrka“ s *dinjama*, *lubenicama* itd.) – naravno, to bi moglo biti zbunjujuće za nelokalce tokom turističke sezone (ako je riječ o turističkom području)³⁵. Ukratko, teško je bespogovorno i bez konteksta tvrditi da je standard uvijek razumljiviji – to će svakako biti točno u nekim situacijama, ali nipošto u svima. Na koncu se takva nedokazana mistifikacija standarda svodi na ideologiju standardnog jezika po kojoj je standard „jasniji“ i „precizniji“ od svih drugih jezičnih razina, dok je nestandard, dakako, „nejasan“, „neprecizan“ itd. (a onda tobože i „nepravilan“ i sl.).

Donekle slično prethodnoj tvrdnji, Matasović (2020: 53) priznaje da nema pravog utemeljenja za purizam u standardu, no onda to pomalo relativizira pa kaže: „Moguće ga je opravdati tek činjenicom da riječi standardnoga jezika moraju biti razumljive svim govornicima, dok mnogi stanovnici Hrvatske (osobito stariji naraštaj) primjerice engleske riječi ne razumiju.“ Na početku treba reći da nijedan govornik ne može znati sve riječi, ne samo standarda nego i bilo kojega idioma. Isto tako, nemoguće je da sve riječi standarda budu razumljive svim govornicima. U standard spada i čitav niz riječi stručnoga leksika koje nikad svi govornici neće znati, niti će im takve riječi trebati. Isto tako, u javnom će govoru, a i izvan njega, uvijek biti slučajeva da neki govornik kaže riječi koje neće svi razumjeti – bilo da je riječ o lokalizmima tipa *rebatinke*, neobičnijim/učenijim riječima kao *sujetan* ili *besprizoran* (što je rusizam izvorno, ali izgleda kao domaća tvorba), neuvriježenim oživljenicama poput *nadnevak*, egzotizmima tipa *intifada*, internacionalizmima kao *immanentan*, anglizmima tipa *benefit*, novim pojmovima poput *socijalna distanca*, doslovnim prijevodima kao *na dnevnoj bazi*, ili kraticama tipa SARS-CoV-2. Govornici upotrebom takvih riječi, među ostalim, šalju i određene poruke – kao što ih mogu slati i odjećom, gestama i sl. Netko će htjeti jezičnom upotrebom pokazati da je obrazovan, netko da je domoljub, netko da je moderan, netko da je konzervativan, netko da je stručan u određenom području itd. (dok će netko određene riječi koje svi ne znaju koristiti jer su mu u određenom kontekstu potrebne, a netko će ih upotrebljavati nesvjesno), a na primaocima je takvih poruka da na temelju toga stvore svoje mišljenje o tim govornicima. To je prije svega stvar pragmatike a ne purizma. Nemoguće je očekivati da svima sve uvijek bude jasno, niti se može očekivati da ljudi, među ostalim, i ne uče stalno nove riječi i pojmove ili da ne

³⁵ Ljudi se u praksi svakako snalaze, a katkad se i ne snađu. Evo jedne anegdote – žena iz kontinentalne Hrvatske je u Dalmatinskoj zagori u mesnici tražila *lungić*. Prodavačica nije znala što je to (lokalni je naziv *svičica*), a nijedna nije znala kako se to kaže standardno, niti im je to uopće palo na pamet – u konačnici je u praksi eventualni standardni naziv, ako i postoji, samo još jedna dodatna riječ koja će se rijetko upotrebljavati zbog specifične pragmatičke situacije.

iznalaze nove načine izricanja istoga – svijet se uostalom neprestano mijenja i stalno nam trebaju nove riječi i pojmovi, a jezik se neprestano mijenja čak i bez toga. Kako je Hrvatska mala zemlja, jasno je da nam nove riječi i pojmovi vrlo često dolaze izvana. Naravno, nerijetko se događa i to da se čini da su neke riječi primljene „nepotrebno“, tj. za pojmove za koje već imamo uobičajene riječi – to nekad može biti točno (riječi se doista često posuđuju i čisto iz mode i navike – da nije tako, ne bismo danas u jeziku imali toliko stranih riječi koje su bile zamijenile već postojeće riječi, npr. *cipela* umjesto *postola* ili *crevlja*), a nekad i nije. Uzmimo, primjerice, angлизme *ivent* i *stejdž*³⁶. Lingvistički je potpuno besmisleno raspravljati je li koja posuđenica „potrebna“ ili ne, kao što je i potpuno svejedno je li neka posuđenica primljena zato što nam je trebala nova riječ za novi pojam (npr. *kovid*) ili zato što je nekim govornicima jednostavno bila „kul“ – i jedno i druge su nekakve potrebe govornikâ, a nije na lingvistima da procjenjuju jesu li te potrebe govornikâ opravdane i ne (što ne znači da i lingvisti ne mogu o tome imati osobne/subjektivne stavove, ali njih se mora moći odvojiti od objektivne znanstvene analize). No ako gledamo značenja, upotrebu i konotacije tih riječi (kod onih koji ih upotrebljavaju), ne možemo se baš složiti da je *ivent* potpuno isto što i *događaj*, niti da je *stejdž* potpuno isto što i *pozornica* (ili *bina*). Npr. za neki događaj u prošlosti se neće reći da je to *ivent*, niti će se za pozornicu u HNK na kojoj se igra Krleža reći da je to *stejdž*. Sve to ne znači da dotične riječi moraju nužno odmah ili ikad ući u formalni leksik, no treba prihvatiti da su to žargonske riječi koje postoje i upotrebljavaju sve, sviđalo se to kome ili ne – tu treba dodati i da se takve riječi često javljaju samo u određenim kontekstima, npr. na televiziji će se javljati u emisijama o *show business*-u, a rjeđe u središnjem dnevniku. Jasno je, pritom, da će nekim govornicima, npr. starijima kojima engleski često nije toliko blizak, takve riječi iz raznih razloga biti odbojne (među ostalim i zato što ih neće odmah moći razumjeti – premda je teško vjerovati da izvorni govornik neće shvatiti o čemu se otprilike radi nakon što riječ čuje više puta u određenim kontekstima). No još jednom – to je prije svega pitanje pragmatike, a ne pitanje purizma. Pragmatika je u komunikaciji vrlo bitna. Primjerice, stariji govornici npr. neće razumjeti mlađe kad upotrebljavaju riječi kao *hendlati*, *hengati* ili *kruzati*. Ali to najčešće nije realan problem – mlađi govornici su ipak komunikacijski kompetentni pa će rijetko upotrebljavati takve izraze kad govore npr. s bakom ili djedom jer su svjesni toga da starije generacije to ne upotrebljavaju i da je lako moguće da će doći do nerazumijevanja. Što se tiče pomodnih izraza kao *ivent*, jasno je da ih mnogi stariji neće razumjeti odmah ne znaju li engleski, no to nema toliko veze s time što je riječ o posuđenici – ni mnoge riječi sastavljene od slavenskih elemenata nisu razumljive van konteksta kad ih se prvi put čuje. Primjerice, uzmemo li baš primjere koje navodi Matasović (2020: 53), nekome tko ne prati nogomet termin *zaleđe* neće nužno biti puno jasniji od termina *ofsajd*, premda će mu biti

³⁶ Autor će članka ovdje dodati osobnu opasku da dotične riječi nikad ne koristi – ne iz nekog purizma, nego jednostavno zato što mu iz nekog razloga nikad nisu ušle u osobni rječnik.

tvorbeno proziran. Da, ako netko ne zna engleski, *offside* mu neće značiti ništa, no ni *zaleđe* neće biti puno korisnije – bez poznavanja nogometnih pravila, ništa nam u samoj toj tvorbi ne govori da se radi o *zaleđu* kao pozadini prilikom napada a ne obrane (zašto netko tko ne zna nogometna pravila ne bi pomislio da golman stoji u zaleđu svoje ekipe?). To nije teško dokazati – ako vas netko tko ne prati nogomet pita što je to *ofsajd* (ili čak *opsajd*, da budemo potpuno opsceni), prijevod u *zaleđe* mu neće ništa objasniti – morat ćete mu svejedno objasniti što to točno znači u nogometnim pravilima. Isto tako, govornik hrvatskoga kada prvi put čuje „hrvatsku“ riječ *očvrsje* (da opet uzmemo primjer koji daje Matasović), ona mu neće biti ništa jasnija od anglizma *hardver* – u najvećem broju slučajeva govornik će morati naučiti (iz konteksta i upotrebe, izravnim upitom, provjerom u rječniku, enciklopediji ili na internetu i sl.) što koja riječ znači, bila ona od domaćih elemenata ili posuđenica. Jasno, u nekim slučajevima će tvorbeno prozirnost slavenskih elemenata ili poznavanje stranoga jezika pomoći, no ne uvijek. To vrijedi čak i za posuđenice – npr. sâmō znanje engleskoga vam neće nužno pomoći da odmah znate što točno znači recentna posuđenica *pushback* u kontekstu ilegalne imigracije. Naravno da će govorniku koji govori engleski jezik to možda na prvu biti nešto jasnije nego onome tko uopće ne zna engleski, no precizno će značenje svejedno vjerojatno, bar neki (ovisno o općoj informiranosti i kontekstu u kojem su riječ prvi put susreli), morati saznati na drugi način, npr. tako da se informira u nekom tekstu o tome za što se konkretno to upotrebljava³⁷. Isto tako, prevede li se npr. taj termin domaćim *potiskivanje*, govornik hrvatskoga će shvatiti da jest riječ o nekakvom potiskivanju, ali vjerojatno neće iz samoga termina moći shvatiti da je riječ o postupku u kojem se ilegalne imigrante protuzakonito i često nasilno vraća preko granice u zadnju zemlju iz koje su došli (naime, u tvorbenom značenju riječi *potiskivanje* nije nužno sadržano značenje da se potiskuje, i to uglavnom ilegalno, baš preko granice u zemlju iz koje je netko ušao u neku drugu zemlju, a ne da se npr. nekoga ili nešto potiskuje unutar jedne zemlje ili u zemlju iz koje je netko izvorno bio došao) – pogotovo ako nije dobro ili uopće upoznat s realnom situacijom na terenu, tj. s tim da se takvo potiskivanje imigranata i njihovo vraćanje preko granice realno događa. Svakako da će domaći ekvivalent, ako postoji, potencijalno pomoći nekim govornicima u shvaćanju, ali ni on neće sâm po sebi biti sve – opet je potreban kontekst, vanjezično znanje itd. da bi sve bilo jasno. A uz dobar kontekst (npr. ako se prvi put novi termin čuje u reportaži o tom problemu), lako je shvatiti bilo koju riječ, bez obzira na tvorbu i je li domaća ili strana. Sve u svemu, purizam je kao ideologiju teško pravdati neznanjem engleskoga kod starijih govornika – premda to ne znači da npr. mediji ne moraju voditi računa o tome da budu svima što razumljiviji, recimo tako da nove termine,

³⁷ Autor je na društvenim mrežama kod poznanikâ (koji znaju engleski) provjerio jesu li odmah znali o čemu se radi kad su se prvi put susreli s terminom *pushback*. Neki su govornici rekli da im je odmah bilo jasno (1. „u kontekstu je bilo jasno odmah“, 2. „Odmah mi je bilo jasno.“), dok su drugi rekli ustvrdili da im uopće nije bilo jasno (1. „kad sam prvi put čuo (...) nije mi bilo jasno ni kontekst ni ništa, dok nisam guglao izraz“, 2. „meni nije bilo nimalo jasno kad sam prvi put čula“).

kojeg god porijekla bili, na početku objašnjavaju ili da upotrebljavaju vokabular koji će biti što razumljiviji većini (što, kao što rekosmo, nije baš uvijek svodivo na opreku domaće/strano iako katkad nije netočno³⁸). No sve to ima vrlo malo veze s naravi standarda kao takvoga i ne daje nikakva opravdanja za brojanje krvnih zrnaca u jeziku. Što pak opet ne znači da i engleske posuđenice ne mogu nikada biti zamjenjivane domaćima. Problem uopće nije u tome što će nastati neka nova riječ od slavenskih elemenata, nego kada se nasilno progoni nešto što se realno govori, kada se tlači izvorne govornike i kada se nešto nameće na osnovi kvaziznanstvenih argumenata.

Matasović (2020: 53), na koncu, sljedećim navodom može čitaoca dovesti u potpunu zabludu: „Naposlijetku, takozvano znanstveno načelo povezano je s načelom jednostavnosti, jer mu je svrha da olakša učenje standardnog jezika. Primjerice, postojeće gramatičko pravilo kaže da u hrvatskom pridjevi pokazuju sročnost u rodu i imaju stupnjevanje. Tako pridjev *lijep* ima i oblike za ženski i srednji rod (*lijepa*, *lijepo*) te komparativ i superlativ (*ljepši*, *najljepši*). Prihvatimo li pridjeve *super* i *kul* (od eng. *cool*) kao riječi standardnoga jezika, moramo generalizacijama dodati iznimke, a svi popisi iznimaka otežavaju učenje pravila standardnog jezika.“ Matasović pokušava djelomično braniti purizam na osnovi ideologije jednostavnosti, no ne uspijeva. Kao prvo, nije jasno od čega točno brani standard – prilično je jasno da se *super* i *kul* kao pridjevi ne smatraju dijelom formalnog stila (npr. neće biti upotrijebljeni u jeziku kojim se piše ovakav članak), a pritom je *kul* često i dobno ograničeno (nešto stariji će puno manje govoriti *kul* od mlađih, uopće ga neće koristiti ili će ga koristiti samo s ironijskim odmakom). Dapače, primamljivost riječi poput *kul* je, među ostalim, upravo u tome što one nisu formalne i standardne – inače ne bi bile *kul* (primijetite da je ovdje ova riječ upotrijebljena stilski kao jezična dosjetka). Naravno, možda u budućnosti *super* (ne kao prefiksoid nego kao neovisni pridjev/prilog) i *kul* postanu i

³⁸ Usput budi rečeno, upitna je, iako ne nemoguća, Matasovićeva (2020: 53) tvrdnja da je *zaleđe* prihvaćeno jer je jasno, a *očvrsje* nije. Uza sve moguće druge faktore, riječ *zaleđe* je prije svega (relativno) prihvaćena jer tako godinama govore komentatori na državnoj televiziji u nogometnim prijenosima, dok je riječ *očvrsje* opskurna prevedenica pokojnoga Bulcsúa Lászla koju nitko nigdje, osim na marginama, nije ni koristio, a kamoli gurao. Da se na HRT-u gurala riječ *očvrsje* i da su emisije o kompjuterima bile jednako česte kao i nogomet, sasvim je sigurno da se i ta riječ mogla proširiti. Čisto tvorbeno gledano, u riječi *očvrsje* nema ništa „nepravilno“ (pretpostavimo li da je tvorena od *očvrs-nuti*, što doista jest malo neobično semantički za značenje 'hardver', a ne od čvrst jer bi onda glasila *očvršće*) ili „neprozirno tvoreno“ (jasno je da je riječ o nečemu povezanu s čvrst). Na čisto tvorbenoj razini, *očvrsje* je jednako značenjski mutna riječ kao i *zaleđe* (istina, riječ *zaleđe* već postoji u drugom značenju, a *očvrsje* ne, ali to može biti i prepreka a ne nužno prednost) – kao što na tvorbenoj razini možete nagađati što bi *zaleđe* moglo biti u nogometu, isto je tako moguće nagađati i što bi u kompjuterskoj terminologiji moglo biti *očvrsje*. Možemo dati i još jedan primjer, prevedenica *računalo* je također zbog službene upotrebe (npr. u školama i institucijama) do neke mjere zaživjela premda je tvorbeno sasvim sigurno pomalo zbunjujuća – nije baš da se moderni kompjuteri primarno ili dominantno koriste za računanje. U tom smislu bi posuđenica *kompjuter*, koja je puno većem dijelu govornikâ tvorbeno neprozirnija, bila „pogodnija“ jer manje navodi na krivu pomisao na računanje (*računalo* je kao termin „bolji“, što se prozirnosti tiče, za 'abak'). No u praksi obično isplivava ono što se, iz ovog ili onog razloga, upotrebljava – svakako i način tvorbe tu može odigrati određenu ulogu, no teško je i pogrešno mehanički *post hoc* govoriti o „dobroj i lošoj“ tvorbi.

formalne, no trenutno još nije tako. Kao drugo, nije jasno o kakvoj se tu „jednostavnosti“ radi – je li jednostavnije da se pridjev deklinira ili ne? Osim toga, takvi pridjevi i nisu neka novost – sjetimo se npr. *bež majice*, *portabl televizora*, *seksi odjeće* ili *fer ponašanja* (bez namjere da ovdje ulazimo u raspravu što od toga jest ili nije standardno i/ili (ne)formalno). Kao treće, nije uopće jasno o kakvom „učanju pravilâ“ Matasović govori? Nitko od govornikâ hrvatskoga ne mora učiti kako se formiraju (trenutno neformalne) rečenice poput *To je sve super* ili *On je baš kul* – svi to ili govore ili su čuli od drugih govornika kako govore (vjerojatno ima starijih govornika koji uopće ne znaju što znači *kul*, no to ništa ne mijenja). Teško da će netko otvarati gramatiku (kad bi to bilo u gramatici) i ići odande to učiti. Kao što su i „popisi iznimaka“ eventualno „problem“ samo za šaćicu stručnjakâ koji će ići pisati gramatiku standardnoga dijalekta, a ne za one koji jezikom govore. Ovdje je opet riječ o tipičnoj zabuni konzervativnih standardologa koji misle da se standard uči kao strani jezik i to isključivo u školi i iz knjige – nasuprot tome, u stvarnosti su djeca, kojim god organskim idiomom govorili, u najvećem broju slučajeva izloženi realnom standardnom dijalektu već od malena preko televizije i drugih kanala i u pravilu ga usvajaju bar pasivno već od doba kada počinju govoriti. I na kraju treba još dodati da upravo preskriptivisti znaju braniti i upotrebu pridjevâ bez roda i deklinacije kao *rôza kaput* umjesto *rôzi kaput* (JJS: 261), što je proturječno tome što piše Matasović.

O govornicima standarda

Normativisti često govore o tome da se standard mora stalno učiti, implicirajući da to ne ide bez eksplicitna poučavanja na nastavi, bez jezičnih „savjetnika“ i slično. U stvarnosti to pak ne funkcionira baš tako. Malo tko, ako itko, uči standard od početka kao strani jezik (osim onih kojima je to doista strani/drugi jezik, tj. ne govore neki od domaćih dijalekata). Nekim je govornicima standard relativno blizak, npr. stanovnicima velikih gradova koji su ili štokavski (poput Osijeka, Slavenskog Broda, Vinkovaca ili Šibenika) ili jako štokavizirani, tj. puno su bliži standardu nego što su bili prije 100 godina (npr. Split ili Zagreb³⁹). Djeca, kako već rekosmo, standard ne usvajaju tek eksplicitnim poukama u prvom razredu osnovne (tako jezik uče samo djeca koja dotad uopće nisu znala nijednu varijantu hrvatskoga ili nisu živjela u Hrvatskoj), nego ga već odmalena, praktički od kad počnu govoriti, usvajaju bar pasivno, u realnoj verziji u kojoj se on već tamo javlja, s TV-a, slikovnicâ, iz crtićâ, serijâ i filmova, formalnih situacija kojima su možda izloženi itd. U konačnici, kako je već rečeno, ako se dijete rodi npr. u Osijeku ili Zagrebu (a u obitelji mu se ne govori isključivo starim zagrebačkim kakav je opisao Magner 1966, nego više nekim suvremenim zagrebačkim prosjekom), standard i nije nužno nešto strašno različit od njegova organskoga idioma. U školi se razlika između standarda i nestandarda sâmo osvještava, nije da se standard uči kao

strani jezik od nule u školi. Kompetencija da se govori i standardnim dijalektom, samo je jedna od jezičnih vještina koje s vremenom usvajamo – slično kao što ćemo usvojiti i to da nećemo potpuno jednako govoriti kući s roditeljima kao s prijateljima vani, da se starijima i nepoznatima nećemo obraćati na isti način kao bliskim osobama, da ćemo s vremenom naučiti i jezične elemente (npr. iz drugih regija, gradova pa i država – npr. iz Srbije ili BiH) koje sami ne upotrebljavamo i sl.

Govoreći o tome kako kritička sociolingvistika kritizira shvaćanje standarda kao „bolje“ jezične varijante, Matasović (2020: 45) ispravno, za razliku od praktički svih preskriptivista, navodi jedan od osnovnih postulata lingvistike – da ne možemo govoriti o tome da je neki idiom bolji od drugoga. Međutim, pokušava ipak nespretno donekle spasiti ideju „boljih idioma“ (pa onda valjda i standarda kao takvog) i vrijednosnog ocjenjivanja jezičnih varijanata mijenjajući nedosljedno temu s idioma na govornika: „Međutim, kada govorimo o idiolektu nekoga konkretnog govornika, možemo reći da je netko bolji govornik standardnoga jezika (osobito ako je riječ o formalnom, najvišem registru) od nekoga drugoga, u smislu da je govornik A bolje naučio skup pravila i leksičkih normi koje čine standardni jezik od govornika B, naravno uz pretpostavku da obojica pokušavaju govoriti standardnim jezikom, a ne nekim drugim“ (: 45–46). To je, dakako, potpuno banalna tvrdnja – naravno da netko može na osobnoj razini govoriti bolje od nekog drugog neki strani jezik, lokalni govor ili standard. No to nije poanta, poanta je u tome je li taj strani jezik „bolji“ od nekog dijalekta ili nekog drugog standarda. Pri tom govorimo o tim idiomima onako kako ih govore njihovi govornici koji njima vladaju u punini (tj. koliko je to realno moguće), a ne o tome koliko tko dobro govori ili samo natuca neki idiom koji mu nije materinji, nikad mu nije bio izložen ili ga nije imao prilike previše učiti i upotrebljavati. Govorimo, ukratko, o pojedinim idiomima kao sistemima, a ne o tome kako koji pojedinac vlada kojim sistemom – svaki zdrav i mentalno sposoban odrastao čovjek će u pravilu, uz rijetke iznimke nekih govornika u jezičnim zajednicama koje prelaze s jednog dominantnog jezika na drugi (ili npr. povijesno u uvjetima ropstva kad bi se svi počeli služiti pidžinom), barem jedan idiom (svoj materinji ili svakodnevni jezik) govoriti savršeno (kad kažemo savršeno, mislimo na gramatička pravila⁴⁰, a na vještine tipa govorništva, elokvenciju i sl. koje su sličnije vještinama i talentima tipa pjevanja nego čistoj jezičnoj kompetenciji). Stvar je u tome da nijedan od takvih idioma nije inherentno bolji ili lošiji od nekog drugog idioma – kako pojedinci govore neki drugi idiom koji im nije materinji s tim nema puno veze. Ukratko, nije uopće sporno da netko može bolje govoriti nominalno propisanim standardom, tj. više u skladu s onim što piše u gramatikama i rječnicima standarda. Recimo, viso-

⁴⁰ Npr. svi govornici hrvatskoga znaju savršeno deklinirati imenice i konjugirati glagole pa npr. nitko neće reći *Čovjekom vidiš kuća* umjesto *Čovjek vidi kuću*. Dakako, nestandardni oblici kao *o nami*, *puno let* 'godina' ili *bija san u Split* nisu greške, nego pravilni oblici u određenim regionalnim dijalektima.

koobrazovana novinarka iz Splita će vjerojatno bolje poznavati i upotrebljavati formalni standard od težaka s Visa koji je završio samo četiri razreda osnovne i nikad se nije micao sa svoga rodnoga otoka – isto kao što će mladi iznajmljivač apartmanâ s Visa, koji je za razliku od težaka svaki dan bar nekoliko sati na internetu, vjerojatno bolje znati strane jezike od tog istog težaka. No zašto bi to uopće bilo čudno i što bi nam to uopće trebalo dokazivati? Govori li nam to išta o naravi standardnog dijalekta? E sad, kao što će govornik hrvatskoga puno lakše naučiti slovenski od govornika albanskoga, slično je i sa standardom. Govorniku iz Splita će standardni dijalekt biti puno bliži nego govorniku iz Čakovca. Slično tome, autor ovoga članka će kao organski štokavac relativno lako ostvarivati na prozodijskom aspektu onô što je nominalno propisano kao standardni naglasni sistem, za razliku od Matasovića čiji je organski govor moderni urbani zagrebački, a čiji se govornici standardnom naglasnom sustavu u javnom govoru prilagođavaju samo donekle i koji ga mogu svladati u puno manjoj mjeri od organskih štokavaca⁴¹ (moglo bi se nagađati da je to i razlog zašto Matasović, kao tradicionalistički normativist i konzervativac, ipak govori da se „može očekivati i revalorizacija usmenoga standarda, a time i potreba za redefiniranjem ortoepske norme hrvatskoga jezika“ (2020: 56)⁴²).

Matasović dalje nastavlja (2020: 46): „Istaknuo bih, ipak, da reći za nekoga govornika da lijepo govori standardni hrvatski (ili čak da je njegov standardni hrvatski <jako dobar>) nije ništa politički nekorektnije nego kada dijalektolog za neku staru ženu kaže da je jako dobra govornica nekog lokalnog dijalekta: u oba slučaja riječ je o vrijednosnim sudovima kojima je netko pohvaljen, što ne znači da je netko drugi zbog toga obezvrijeđen: primjerice, neki drugi govornik standardnoga jezika možda zbog objektivnih okolnosti nije imao prilike završiti školovanje i bolje naučiti standard, kao što je neka druga govornica lokalnog dijalekta u obitelji bila izložena standardu, ili nekom drugom dijalektu, pa nije mogla dobro naučiti svoj lokalni govor.“ U navedenom citatu sve, dakako, stoji, no nije jasno kako njegov autor točno misli da to ikako niječe činjenicu o tome da se idiomi, a ne vladanje govornikâ nekim nematerinjim idiomima, ne mogu objektivno vrijednosno prosuđivati – i to ne zato što to ne bi bilo politički korektno ili pristojno, nego zato što za tako nešto nema apsolutno nikakvih znanstvenih lingvističkih argumenata? Razlog zašto će se svaki moderni lingvist složiti s poznatim Sapirovim (2013: 167) citatom da „[š]to se tiče jezične forme, Platon hoda zajedno s makedonskim svinjarom, Konfucije s divljim lovcem na ljudske glave iz Asama“ (citat se navodi i u JjS: 19 i u Matasović 2020: 45, a

⁴¹ Vidi Kapović 2018. Zanimljiv i popularno pisan pogled na ovu tematiku daje Žanić 2016: 79–157.

⁴² Po tome, dapače, ispada da se Matasović kao konzervativac zalaže za puno revolucionarnije promjene u jeziku (jer radikalna promjena standardnoga naglasnoga sistema je prilično velika promjena – koliko god naš formalni standardni naglasni sistem bio specifičan) od autora ovoga članka, koji zapravo ne traži nikakve silne promjene u preskripciji, nego se primarno zalaže za promjenu odnosa prema jeziku, tj. kraj neznanstvenoga preskriptivističkoga pogleda na jezik (mistifikacije preskripcije) i štetne jezične politike na tome temeljene.

upravo je sâm Matasović Sapirov prevodilac na hrvatski) nije u političkoj korektnosti, nego u tome što nam moderna lingvistika govori da je to tako – a čega je Matasović, kao autor više pregledâ o jezičnoj tipologiji i jezicima svijeta (Matasović 2001, 2011²) te brojnih studija o raznim jezicima, dakako, nesumnjivo svjestan⁴³. Tako, recimo, jezik !Xóõ u Bocvani/Namibiji ima izrazito složen fonološki sistem s čak, po jednom brojanju, 127 suglasnika i k tome i kompleksnim vokalskim i prozodijskim sistemom⁴⁴ (Traill 1994: 10–13), dok jezik tarijana u Amazoniji (Aikhenvald 2003: 289) u glagolskom sistemu razlikuje čak pet različitih evidencijala kroz tri glagolska vremena⁴⁵. Naravno, neki će neupućeni rasist lako reći da je postojanje, primjerice, četiri različita tona, nazaliranih, faringaliziranih, glotaliziranih i dahtajnih (*breathy voice*) vokala itd. (Traill 1994: 12) „primitivno“ ili da je postojanje različitih načina da se nešto kaže ovisno o tome jesmo li to vidjeli (1), čuli/nanjušili i sl. (2), zaključili da je nešto kako jest bez izravnog iskustva (3), zaključili nešto na osnovi izravnih dokaza (4) ili smo nešto čuli iz druge ruke (5) (Aikhenvald 2003: 294) „nepotrebno“ i „suvišno“, no takve bi ocjene bile znanstveno besmislene i potpuno proizvoljne⁴⁶, kao i ocjene da su takvi jezici bolji od onih koji nemaju tako složene sisteme⁴⁷. Mnogi suvremeni prirodni ljudski jezici imaju neke aspekte koji su kompleksni, a druge koji su jednostavni u odnosu na neke druge jezike ili elemente koji su komunikacijski pogodniji ili manje pogodni – npr. indonezijski je precizniji od hrvatskog jer razlikuje inkluzivno *kita* ‘mi (uključujući tebe)’ i ekskluzivno *kami* ‘mi (ne uključujući

⁴³ „U biti, nijedan od nekoliko tisuća jezika koji se danas govore u svijetu ne može biti smatran ‘primitivnim’ ni u kojem smislu. Svi današnji jezici posjeduju sofisticiran jezični sistem koji služi mnoštvu društvenih funkcija.“ (Dixon 2016: 1).

⁴⁴ Kompleksne se strukture u jeziku, fonološke i druge, javljaju obično u izoliranim jezicima koji se ne upotrebljavaju kao *lingua franca*, ne uče ih i ne govore govornici drugih jezika i kod kojih nema previše kontakta s drugim jezicima (vidi Trudgill 2011).

⁴⁵ To nije nešto neobično, upravo male plemenske skupine kompleksnih društvenih struktura, ali bez razvijenih i modernih materijalnih resursa imaju najzahtjevnije gramatike (Dixon 2016: 19–20).

⁴⁶ Dapače, postojanje takvih evidencijala nije slučajno ni besmisleno: „Razvijeni sistemi evidencijalnosti se javljaju isključivo u jezicima malih skupina koje imaju zajednički mentalitet, koji stoji u korelaciji s obaveznim sistemom toga tipa u gramatici. U takvim se društvima od pojedinca očekuje da bude precizan po pitanju toga kako se nešto zna. Biti nejasan znači biti glup. A preciznost može i spašavati živote.“ (Dixon 2016: 138).

⁴⁷ Tu treba ipak napomenuti da Matasović (2011: 135) smatra da je takav stav o jednakosti svih jezika u modernoj lingvistici „dogma“ i da „ta pretpostavka nikada nije empirijski provjerena“ (to podsjeća na Matasovićevu (2019: 281) tvrdnju da nema empirijske potkrepe ni za tvrdnju nema neutralnog pogleda na jezična pitanja, oko čega je, izgledâ, u međuvremenu ipak malo reterirao) te da „teorijski postoji mogućnost da su jezici ‘primitivnih’ lovaca i sakupljača, koji su postojali tijekom većega dijela jezične povijesti svijeta, bili na neki način strukturalno drukčiji od jezika postneolitskih društava“. No to što je moguće da su jezici u prošlosti bili drugačiji od onih danas (a sami počeci jezika su nužno bili manje kompleksni nego danas – usp. Dixon 2016: 4–6) i da su bili nekako strukturalno drugačiji ne znači da su bili „manje vrijedni“ ili „lošiji“, niti je uopće jasno što bi to uopće značilo. Nije jasno kako bi Matasović točno htio da se empirijski provjeri dotična pretpostavka – ona, kako rekosmo, nije nikakva dogma, nego je zaključak brojnih lingvista, od Sapira nadalje, do kojega su oni došli opserviranjem tisuća i tisuća jezika širom svijeta.

tebe)⁴⁸. Kada kažemo da su svi jezici „jednako dobri“, ne mislimo da su svi jednako precizni ili detaljni u izricanju svega (ako je to uopće ono što se može ocijeniti kao dobro), nego da većina jezika ima nešto u čemu će biti kompleksniji od nekoga drugoga⁴⁹ (što ne znači da nema jezika koji su generalno manje ili više kompleksni, a što se često može i povijesno objasniti⁵⁰) te da ih je nemoguće kvalitativno vrednovati kao cjeline⁵¹ – takve procjene su nužno subjektivne, tj. ovise o procjeni toga što je poželjno ili „bolje“ i što je namjera onoga tko procjenjuje⁵². Primjerice, je li bolje ili lošije razlikovati *ujaka*, *strica* i *tétka* ili ne razlikovati kao engleski (sve je *uncle*)? Je li bolje imati jednu riječ za *brata* kao mi ili po dvije (za starijeg i mlađeg) kao kineski i japanski? Je li bolja preciznost ili ekonomičnost⁵³? Tko određuje što je „bolje“ i po kojim kriterijima? No da se vratimo na temu standarda, zadnji Matasovićev citat o tome da neki govornici mogu bolje govoriti standardni dijalekt od drugih stoji, no riječ je o *strawman*-u – antipreskriptivisti uopće ne tvrde da se ne može reći za nekog govornika da nije dobro ovladao standardnim dijalektom, niti da je sporno to što će neki govornici bolje u praksi realizirati nominalno propisani standardni dijalekt. Primjerice, autor ovoga članka će, kako već dijelom rekosmo, bolje ostvarivati nominalno propisana pravila standardne fonologije i prozodije iz jednostavnih razloga što je imao „sreće“ što se rodio kao štokavac pa ostvaruje aproksimantsko [v], četiri novoštokavska naglasaka i zanaglasne dužine, za razliku od autora članka Matasović 2020, koji je imao „nesreću“ što se rodio kao govornik zagrebačkoga govora⁵⁴. Stoga

⁴⁸ Takva preciznost unaprijed sprečava neke moguće nesporazume (vidi Dixon 2016: 39–40), no treba reći i to da se takvi mogući nesporazumi uvijek rješavaju vrlo brzo i do njih dolazi relativno rijetko te je pitanje koliko je inkluzivno-ekskluzivna preciznost „bolja“ od ekonomičnoga jednoga ‘mi’.

⁴⁹ Usp. Dixon 2016: 181–183.

⁵⁰ Npr. mladi kreolski jezici koji nastaju jezičnim kontaktom generalno imaju jednostavnu gramatiku, koja se ubrzo nadogradi (Dixon 2016:145), dok izolirani jezici malih društvenih zajednica često imaju vrlo kompleksnu gramatiku (vidi Trudgill 2011). Kako vidimo, takve se razlike mogu objasniti sociolingvistički – jezični kontakt vodi do pojednostavlivanja jezika, a izolacija do potencijalnog gomilanja kompleksnih karakteristika, što je i sasvim logično.

⁵¹ Vidi i Dixon 2016: 1.

⁵² Dixon (2016: 8, 17) smatra da to što je, po njemu, lingvistika dio prirodnih znanosti, znači da „procjenjivanje [vrijednosti] mora biti element njezina modusa operandi“. No upravo je suprotno – procjenjuje li zoologija koja je životinja „bolja“? Procjenjuje li meteorolog je li „bolja“ kiša ili snijeg? Procjenjuje li astrofizičar koji su asteroidi „bolji“? Što, naravno, ne znači da se ne može odrediti npr. koja je životinja brža, jača ili bolje prilagođena životu u nekom okolišu, no to je banalno i nesporno (slično kao što je nesporno da je tarijana bolji od hrvatskoga u iskazu evidencijalnosti, dok je japanski bolji od hrvatskoga u iskazivanju honorifičnosti – bilo to u cjelini u jeziku „dobro“ ili „loše“).

⁵³ Jezik svoje nedostatke, npr. ono što dovodi do nesporazumâ, često sâm rješava. Tako je, primjerice, komunikacijski nezgodna činjenica da *you* u engleskom znači i ‘ti’ i ‘vi’ u mnogim dijalektima riješena nastajanje nove zamjenice za ‘vi’ (*y'all*, *youse*, *you guys* itd.) – ono što je zanimljivo jest da je u etabliranju takvih oblika prepreka ništa drugo nego standardizacija koja takve oblike procjenjuje „neispravnima“ (Dixon 2016: 37–39).

⁵⁴ Zanimljivo je, iako ne iznenađujuće, da i najpoznatiji preskriptivisti padaju na ispitu kada se pògledâ kako realno ostvaruju standardnu fonologiju i akcentuaciju – vidi analizu javnoga govora Nives Opačić i Marka Alerića koju je napisao autor ovoga članka u JJS: 123–125.

možemo reći da autor ovoga članka bolje vlada strogim standardom od Matasovića (jer npr. zna savršeno standardno izgovoriti *kòvāč* s „pravim“ naglaskom, dužinom i „pravim“ [v]), no to nam apsolutno ne govori da je idiom ijednoga od njih dvojice inherentno bolji ili lošiji od onoga drugoga, niti da to pitanje uopće ima smisla – kao što nam ništa ne govori o tome je li (strogi) standard kao takav bolji od nestandarda (ili manje strožeg standarda). Standard standardom čini to što je on, iz raznih vanjezičnih razloga i okolnosti, propisan kao službena nadregionalna varijanta jezika te tako (u većoj ili manjoj mjeri) funkcionira, a ne to što bi on bio nekako imanentno „bolji“ ili „pravilniji“ od bilo kojeg drugog jezičnog varijeteta.

Kompleksnost jezika ili nekog dijela gramatike nije nužno ni dobra ni loša (ovisi iz koje se perspektive gleda), no ipak nije nebitna u razbijanju nekih predrasuda. Način na koji tradicionalna normativistika iz perspektive ideologije standardnog jezika gleda na nestandardizirane jezične varijante („s ulice“) je dosta sličan načinu na koji su (neki) rani lingvisti i drugi gledali na kolonijalizirana nezapadna društva. Kao što oni koji razmišljaju pod utjecajem ideologije standardnog jezika i preskriptivizma i danas standard povezuju s učenošću, obrazovanjem, znanjem i trudom, a nestandard povezuju s neukošću, neobrazovanošću, neznanjem i lijenošću, tako su prije pripadnici kolonijalističkih zapadnoevropskih naroda gledali na pripadnike kolonijaliziranih i slabije razvijenih naroda⁵⁵ – oni su bili „nepismeni“, „primitivni“, „nesposobni“, jezici su im bili „primitivni“ i „jednostavni“ itd.⁵⁶ Slično tome, tako preskriptivisti danas gledaju na nestandard – to je pojednostavljeni ne-jezik tobože bez pravilâ, kaos u kojem se ne zna tko pije a tko plaća, kojim govore gotovo pa vucibatine i propalice s ulice itd. (o sličnoj kvalifikaciji govornikâ standarda i govornikâ nestandarda vidi i u nastavku članka). Jedina je razlika u tome što je takav odnos prema, primjerice, izvornim jezicima Afrike ili Južne Amerike prognan iz dominantnog diskursa i smatra se, sasvim opravdano, rasističkim, dok se takav odnos prema nestandardu još itekako tolerira u mnogim krugovima, premda je lingvistika kao znanost davno dokazala da ni jedan ni drugi stav nemaju uporišta u stvarnosti i znanosti. Lingvistika je dokazala da rasističke gluposti o tome da „primitivne“ zajednice moraju imati „primitivne“ (jednostavne) jezike (jer siromašni/nerazvijeni ne mogu tobože imati kompleksnije jezike) nije točna. Tako je, primjerice, američka sociolingvistika (npr. Labov 1972) dokazala da jezik američkih crnaca (*African American Vernacular English*), iako i danas često izložen društvenom preziru u odnosu na „pravilni“ standardni američki bjelački engleski⁵⁷,

⁵⁵ Za neke od razlogâ zašto su se neki dijelovi svijeta razvili brže od drugih vidi npr. Diamond 2007.

⁵⁶ Usp. sjećanje kasnijega stručnjaka za australske aboridžinske jezike, Roberta M. W. Dixona (rođena 1939), kojega su u školi učili da su australski aboridžini „najniža vrsta čovjeka, jedva bolji od životinja“ i koji se začudio kad je prvi put na fakultetu od profesora čuo da „australski jezici imaju kompleksne gramatike koje mogu priuštiti jednak intelektualni izazov kao bilo koji drugi poznati jezični sistem“ (Dixon 1983: 5–6).

⁵⁷ Što ne znači da i mnogi bjelački američki engleski dijalekti nisu izloženi raznim osudama, pogotovo kada je riječ o govoru nižih društvenih klasa.

nije samo sleng tobože bez pravilâ, nego da ima svoju strukturu, izgovor i gramatička pravila⁵⁸ i da se njime mogu izricati jednako složene i logične misli kao i standardnim američkim engleskim. Spoznaje do kojih je došla moderna deskriptivna lingvistika što se tiče nepisanih jezika malih „primitivnih“ naroda su svakako zanimljive i za pitanja odnosa standarda i nestandarda: „Neki suvremeni jezici su svakako kompleksniji od drugih. Kada se napravi pregled jezika koji imaju objavljene veće gramatičke opise, treba primijetiti da je među jezicima s vrlo kompliciranom gramatikom visok udio malih, lokalnih jezika koji imaju svega nekoliko stotina ili možda nekoliko tisuća govornika. Nijedan od tih jezika nije bio pisan (prije recentnih kontakata s misionarima i slično), što staje na kraj idejama da je gramatička kompleksnost pitanje pisanoga jezika“ (Dixon 2016: 125). Kao što vidimo po ovom citatu, upravo su gramatike malih jezika lovaca-sakupljača i sl. prepune vrlo kompleksnih gramatičkih obilježja, što dokazuje da složenost jezika i bogatstvo jezičnoga izraza nema nužno veze sa standardizacijom i tehnološkim razvojem⁵⁹. Teško je ne izvući paralelu između takvih malih jezika s nestandardnim jezičnim varijantama.

Matasović i na druge načine pokušava skrenuti temu s općih na ne baš relevantna pojedinačna pitanja i tako prikriti postojeće društvene odnose moći i ideologije: „I premda se, dakle, može očekivati da će tijekom obrazovanja svi građani naučiti standardni jezik, ne će ga svi naučiti podjednako dobro (nemaju svi ljudi jednake sposobnosti i sklonosti za učenje jezika), a neki će ga nakon školovanja barem djelomično zaboraviti, jer se nemaju prilike često pojavljivati u formalnim situacijama koje zahtijevaju uporabu standardnoga jezika. Kod takvih se ljudi i u odrasloj dobi može stvoriti osjećaj da se ne znaju u javnosti posve kompetentno izraziti na standardnom jeziku – ne zato jer taj osjećaj zavjerenički stvaraju reakcionarne klike koje su koncentrirale moć u društvu, nego zbog specifičnih životnih prilika i komunikacijskih potreba koje nisu iste za sve pojedince u nekom društvu.“ (Matasović 2020: 47). Da, naravno da i neke idiosinkratične okolnosti mogu doprinijeti tome da se netko rijetko ili lošije služi standardnim dijalektom (premda „sklonost za učenje jezika“ teško da je relevantna u slučaju standardnog dijalekta jer standard većini govornikâ ipak nije strani jezik). Međutim, to što će netko lošije usvojiti standard nikako ne niječe to da se šizoglosija i strah od jezika (JJS: 155–164) ne širi i odozgo, svjesno ili nesvjesno, kroz ideologiju

⁵⁸ Npr. ima glagolske oblike kojih nema u standardnom (bjelačkom) američkom engleskom, kao *she be working* ‘ona (obično) radi’ ili *she been done work* ‘ona je (davno) završila s radom’.

⁵⁹ Naravno, u jezicima društvenih zajednica koje žive, primjerice, u Amazoniji će nedostajati mnogih riječi i koncepata kojih ima u jezicima modernih tehnoloških razvijenih društava – no to je zato što oni zasad za tim nemaju potrebe. Kad i ako potrebe bude, i takvi će jezici takve riječi razviti (ako nikako drugačije, a onda posuđivanjem) kao što su jezici to napravili već nebrojeno puta u povijesti (recimo, na svahiliju je riječ za ‘avion’ stvorena tako da je stara riječ za ‘pticu’, *ndege*, promijenila rod i dobila i novo značenje, uz to što je u jezik ušla i posuđenica *eropleni* < engleski *airplane*). Nikad se nije dogodilo da je neki jezik, sve dok ima svoje govornike, krahirao jer nije mogao izraziti neki novi pojam za koji je postojala potreba da se izrazi.

standardnog jezika i jezično „savjetodavljenje“ (kako ga naziva Pranjković 2010: 103). Da damo paralelu, to je kao da kažemo da npr. (ne)postojanje sportske infrastrukture nema nikakve veze s razvojem i uspjesima sporta u nekoj zemlji samo zato što ima i takvih koji su se rodili npr. preniski za košarku, onih koji se nikad nisu zainteresirali za sport i onih koji su doživjeli velike povrede zbog kojih su morali prekinuti karijeru. Naravno da može biti i takvih slučajeva koje spominje Matasović, ali to ne znači da ono o čemu govore antipreskriptivisti (usp. npr. analizu u Starčević 2016) nije realno – da jest, potvrđuju nam i brojni pozitivni komentari „običnih“ govornika na kritike preskriptivizma i ideologije standardnog jezika. Nijekanje takvih kritika neprikladnim i nerelevantnim protuargumentima je samo još jedan primjer brisanja (JJS: 73–75), što je česta ideološka metoda kojom se ono što se nekome iz proizvoljnih razloga ne sviđa jednostavno proglasi nepostojećim.

O jezičnim „savjetnicima“ i lektorima

Veliku ulogu u ideologiji standardnog jezika i preskriptivizmu igraju tzv. jezični „savjetnici“ i lektori, koje antipreskriptivisti s pravom nazivaju neznanstvenim i štetnim pamfletima⁶⁰ te cenzorskom pješadijom⁶¹. Nažalost, među braniocima tradicionalne normativistike postoji veliko nerazumijevanje oko toga što dotične kritike, koje doista jesu oštre, zapravo znače. Na to ćemo se osvrnuti na nekoliko primjerâ u nastavku.

Pokušavajući obraniti ulogu jezičnih „savjetnika“, Matasović (2020: 48) iznosi sljedeću prisposobu: „Primjerice, ne bi li bilo razumljivo i opravdano da se ribar s nekoga dalmatinskog otoka koji je završio srednju školu i nakon toga proveo tri desetljeća baveći se svojim poslom, a potom je izabran u Sabor kako bi utjecao na javnu politiku prema ribarstvu, obrati za pomoć lektoru kada treba napisati neki službeni dopis ili da posegne za jezičnim savjetnicima (i drugim normativnim priručnicima) kako bi se bolje pripremio na novu društvenu ulogu u kojoj mora govoriti u javnosti češće no što je navikao.“ Riječ je, dakako, o izmišljenju primjeru bez potkrepe u praksi (velika većina saborskih zastupnika je visokoobrazovana), no također i o primjeru koji nikako ne može opravdati jezične „savjetnike“ ili realni lektorski posao. Želimo li se baš upustiti u takva špekuliranja, takav bi ribar vjerojatnije u praksi, umjesto plaćanja lektora (što privatne osobe rijetko rade), zamolio nekog drugog, možda obrazovanijeg, člana svoje političke opcije da mu pomogne u sastavljanju dopisa, a svakako od jezičnih savjetnika i njihovih nemuštih filozofiranja o *paljenju televizora*

⁶⁰ „Pod priručnicima standardnog varijeteta u ovoj knjizi podrazumijevamo pravopise, gramatike i rječnike standardnog dijalekta. Jezične savjetnike ne ubrajamo u njih jer dotične smatramo parastandardološkim pamfletima u kojima su preskriptivizam i progon trivijalne varijacije osnovne polazišne točke, a ne iznimka.“ (JJS: 34¹⁸).

⁶¹ Kapović 2011b: 52.

(JJS: 282–283) ili besmislenih „savjeta“ o kockicama i kvadratićima (JJS: 197–200) ne bi ni teoretski mogao imati puno koristi. Ako bi takav govornik baš htio znati kako se u standardu što točno piše, kako se neka riječ deklinira u strogom standardu (ako je moguće da to ne zna) ili koja je riječ standardna, puno bi više imao koristi od toga da posegne, redom, za pravopisom, gramatikom ili rječnikom (kojima je definirana preskripcija) umjesto da uzima kakav jezični „savjetnik“ koji se u velikoj mjeri bavi (preskriptivističkim) progonom uobičajenih standardnih jezičnih elemenata kao što su *obadvoje*, *njegovog*⁶² ili konstrukcija kao što je *kontaktirati koga*⁶³ („treba“ tobože „jedino pravilno“ *oboje*, *njegova*, *kontaktirati s kime*). Standard kakav je potreban za takvu vrstu djelovanja je ona jezična varijanta koja se svakodnevno čuje u medijima i kojoj je većina govornikâ u Hrvatskoj bar pasivno izložena, a za pravopisna pitanja će dostajati i *spelling checker* (ili čak puko guglanje). Koliko god to preskriptivistima bilo teško čuti, realnopostojeći standardni dijalekt itekako normalno funkcionira bez jezičnih „savjeta“ i bez lektorske jezične cenzure.

Matasović (2020: 49) nastavlja sa svojom idealizacijom i mistifikacijom standarda: „Štoviše, takvo postupanje je zacijelo i u njegovu [ribarovu, op. M.K.] interesu, jer će na taj način uspješnije prenijeti svoju političku poruku javnosti, a i pokazati da je spreman potruditi se oko izričaja na idiomu koji se u javnosti smatra neutralnim.“ Naravno, moguće je da će dotični imaginarni ribar tako procijeniti i govoriti standardom, no on isto tako može procijeniti da mu je, primjerice, politički oportunije govoriti svojim dijalektom u Saboru, kao poznati saborski zastupnik Joža Pankreć iz 1990-ih koji je u Saboru govorio kajkavski (premda donekle približenim standardu), a što je bilo u skladu s njegovom borbom za seljačka prava. Govoriti na dijalektu u Saboru svakako nije zabranjeno (niti bi trebalo biti zabranjeno), dotičnom ribaru bi to možda moglo i donijeti glasove, a i lako je moguće da bi mu prije moglo biti stalo do svog lokalnog, regionalnog ili ribarskog identiteta, negoli do toga da pokaže „da je spreman potruditi se“ oko standarda (što zvuči dosta nerealno u stvarnom svijetu). Kao što će pojedini političari procijeniti što im je najbolje da u javnosti govore, kako im se najbolje odijevati (u stroga odijela ili ležernije), tako će procijeniti i kako im se u određenom trenutku isplati govoriti – to da će svi uvijek izabrati standardni dijalekt sasvim sigurno nije točno⁶⁴, slagao se netko s tim ili ne. „Neutralnost“, čak i da je standardni dijalekt doista neutralan (kao što nije), nije u politici nužno dobra. Također, ideja da će netko standardnim dijalektom „uspješnije prenijeti svoju političku poruku javnosti“ je također netočna. Upotrebljava li do-

⁶² Vidi Kapović 2022 opet.

⁶³ Preskriptivisti redovno progone konstrukciju *kontaktirati koga* (JJS: 247–249) iako se ona uredno navodi u rječnicima standardnoga dijalekta (npr. ERJ: 604) i to u drugom značenju od tobože jedino „pravilna“ *kontaktirati s kime*.

⁶⁴ Recimo, bivši je gradonačelnik Zagreba, Milan Bandić, porijeklom iz Hercegovine, očito procjenjivao da mu je politički oportuno povremeno u govor ubacivati kajkavizme (Kapović 2018: 355⁴³).

tični otočni ribar ča umjesto što, *vodà* umjesto *vòda*⁶⁵ ili *vidi(ja) san* umjesto *vidio sam*, teško da ga zato itko u Hrvatskoj neće razumjeti. Ideja da se na standardu automatski „uspješnije“ prenosi poruka i da je standard „jasniji“ od nestandarda je dio ideologije standardnog jezika i nije točna (za niz primjerâ vidi Kapović 2021: 104–105). Osim toga, jezik je, kako sâm Matasović stalno naglašava, također i pitanje identiteta, a ne samo što uspješnije komunikacije – i sâm način govora odašilje potencijalno poruku. A identitet neće nužno uvijek biti onaj nacionalni koji se sviđa tradicionalnim normativistima – identitet može biti, kako rekosmo, i regionalni, a može biti, kad već fantaziramo, primjerice i klasni⁶⁶, a takvi se identiteti svakako neće najuspješnije prenositi strogo standardnim govorom.

U istom tonu Matasović (2020: 49) i dalje pokušava opravdati preskriptivizam: „Potrebu za kontinuiranim učenjem standardnoga jezika imat će, dakle, svi oni pripadnici društva koji standard nisu dovoljno dobro naučili tijekom školovanja ili su naučeno zaboravili. Takve osobe treba shvaćati kao korisnike usluga koje na tržištu pružaju lektori, jezični savjetnici i pisci normativnih priručnika.“ I doista, preskriptivisti stvarno smatraju da svi neprestano trebaju učiti standard i da ga zapravo nitko nije „dovoljno dobro naučio“ te tako opravdavaju svoje „savjetodavljenje“. Oni se time ne obraćaju nikakvim imaginarnim ribarima izabranima u Sabor nego svim govornicima – poanta preskriptivizma je upravo u tome da nas sve uvjere da ne znamo dovoljno dobro svoj jezik, da ga moramo neprestano učiti (vidi JJS: 99⁶⁹ za reference), kako bismo se svi neprestano osjećali nesigurnima, utjecali onima koji „znaju bolje“ i, dakako, kupovali njihove „savjetnike“. Doista, to jest tržište, kako napominje Matasović, no „korisnici uslugâ“ toga tržišta imaju od njega koristi jednake kao i korisnici uslugâ, primjerice, duhanske industrije ili tarot-telefonskih linija.

Matasović (2020: 49⁷) se, pokušavajući opet opravdati lektore, poziva na Stjepana Babića i kaže da je ipak autor, a ne lektor, na kraju taj koji odlučuje i da tu nema nikakvog nametanja. Nažalost, to u stvarnosti jednostavno vrlo često nije tako. Svatko tko živi u Hrvatskoj i ima neke veze s pisanjem zna da se pisani tekstovi često doslovno kasape. To se događa čak i sveučilišnim profesorima lingvistike kao što je autor ovoga teksta – nebrojeno puta su mi tekstovi lektorski prepravljani i to iako sam profesor hrvatskog, doktor lingvistike i premda sam nebrojeno puta govorio u javnosti protiv toga. A iz komunikacije s drugim lingvistima znam da moja iskustva nisu nikako iznimka nego prije pravilo. A ako se to događa čak i doktorima lingvistike i sveučilišnim profesorima, što li je tek onda s drugim, „običnim“ korisnicima jezika?

⁶⁵ Primjerice, saborski zastupnik Branko Bačić (iz Blata na Korčuli) redovno u Saboru upotrebljava (prilagođene) čakavske naglaske poput *hrvâtska*, *polovice* (gen^{id}), *izdâti*, *stratêška*, *stratêškom* (instr^{id}), *vršiti*, *odustâti* (u govoru dostupnu na https://www.youtube.com/watch?v=O7NrjCNIG6A&ab_channel=Hrvatskademokraskazajednica, zadnji pristup 26. 10. 2021), koji se inače rijetko čuju na nadregionalnoj komunikaciji, no to nikako ne utječe na njegovu razumljivost.

⁶⁶ U sociolingvistici je tako poznat pojam prikrivenog prestiža, usp. npr. Trudgill 2000: 74.

Naravno da će se svatko u ponekoj situaciji, pogotovo ako je u poziciji kakve-takve moći⁶⁷, uspjeti izboriti za svoje jezično rješenje, no to ne znači da jezične cenzure i nasilja nema, niti da autor uvijek na koncu izabire – stvarnost to demantira.

Matasovićevi (2020: 50) pokušaji da se obrane jezični „savjetnici“ i lektori upadaju u još veće probleme sljedećom tvrdnjom: „Premda točnih podataka o tome nemamo (kao što ih nemaju ni kritičari normativizma), dok se ne dokaže suprotno, valja pretpostaviti da većina lektora i jezičnih savjetnika savjesno obavlja svoj posao slijedeći jasna načela kojima je moguće prilično pouzdano utvrditi što je u jeziku standardno, a što nije, te kojem funkcionalnom stilu standarda pripadaju pojedine jezične sastavnice.“ U ovoj je tvrdnji problematičan čitav niz stvari. Za početak, nije uopće jasno što Matasoviću znače „točni podaci“? Kakvi „točni podaci“? Postoje vrlo detaljne analize preskriptivističke ideologije – u nas je to knjiga *Jeziku je svejedno* (2019) od gotovo 400 stranica, koja obuhvaća na stotine primjerâ različitih preskriptivističkih zahvata i intervencija, od kojih se mnogi analiziraju vrlo detaljno, čiji su autori čitav niz domaćih preskriptivista, uključujući ne samo najpoznatije (Nives Opačić, Marko Alerić) već i one akademski najuglednije (Dalibor Brozović, Radoslav Katičić). Nisu li to podaci? Jesu li te analize osporene jedna po jedna? Koji je „savjet“ koji se u knjizi analizira zapravo dobar? Gdje su ti silni primjeri „dobrih savjeta“⁶⁸? Matasović također govori o nekakvim „dokazima za suprotno“ – kako bi točno ti „dokazi“ izgledali? Kako to da detaljne analize preskriptivizma na 400 stranica nisu „dokazi“? No uzmimo čak i da „dokazâ“ nema i da nam neki imaginarni „dokazi“ trebaju, zašto bi valjalo „pretpostaviti da većina lektora i jezičnih savjetnika savjesno obavlja svoj posao“? Zašto bi baš to bila početna pretpostavka (s obzirom da se u lingvistici o tome drugačije i kritički piše već bar 70 godina)? Je li to možda zato što tako misli tradicionalna normativistika? Znači li to da su tradicionalne ideologije uvijek u pravu? Znači li to, dakle, da damo vanjezični primjer, da je, primjerice, u redu pretpostaviti da je u redu da se žene bave samo kućanskim poslovima dok ne dobijemo „točne podatke“ i „dok se ne dokaže suprotno“?

Krajnje je problematična Matasovićeva tvrdnja (*isto*) da postoje „jasna načela kojima je moguće prilično pouzdano utvrditi što je u jeziku standardno, a što nije“. O tome smo već govorili (vidi gore). Matasović se, navodeći takva „načela“ (a zapravo ideologije), poziva na Pranjkovića (Matasović 2020: 51) iako ta načela, kako već rekosmo, čak i sam Pranjković (2010: 9–16) u velikoj mjeri dekonstruira i iako su ona dekonstruirana u JJS: 40–43. No „jasnih načela“, premda dotične različite ideologije postoje (od kojih je većina potpuno neprihvatljiva, a tek neke su, poput ideologije raširenosti, relativno smislene – iako se u Hrvatskoj baš na te preskriptivisti najma-

⁶⁷ Recimo, etablirani novinski kolumnisti i autori poput Inoslava Beškera ili Miljenka Jergovića su se izborili za to da im se tekstovi ne lektoriraju, no većina novinarâ nije u toj poziciji.

120 ⁶⁸ Za tzv. (nepostojeće) „dobre savjete“ vidi Kapović 2021: 103–104.

nje pozivaju), zapravo nema. Primjerice, koje je to „jasno načelo“ koje bi nam objašnjavalo trivijalan podatak da je u Hrvatskoj standardno *sàmo što*, a ne *šta*, *ča* ili *kaj*? Jedino što nam govori da je standardno *sàmo što* je to što je to tako propisano od 19. stoljeća i što se to tako upotrebljava. Nema nikakvih „načela“ koja bi to „prilično pouzdano utvrđivala“.

U konačnici je u priči o „dobrim savjetima“ i „dobrim lektorima“ koji „savjesno obavljaju svoj posao“ riječ o, namjernu ili slučajnu, neshvaćanju kritike. Nije riječ o tome da netko neki posao ne obavlja dobro, nego o kritici samog tog posla. Dakle, kritizira se sama praksa lekture kao jezične cenzure (a ne npr. pomoći u oblikovanju teksta, pomoći pri prevođenju i sl.) i jezičnog „savjetodavljenja“ kao takvog – a ne o tome kako pojedinci provode taj posao. Dakle, sasvim je irelevantno jesu li pojedini lektori bili dovoljno marni u provođenju jezične cenzure i preskriptivističkih izmišljenih pravila poput *hrvatskoga književnog*⁶⁹ i jesu li pojedini „savjetodavci“ uspješniji ili manje uspješni u provođenju neznanstvenog i društveno štetnog „savjetodavljenja“. Da se izrazimo metaforički i provokativno, nije poanta u tome obavljaju li čuvari u koncentracijskim (reklo bi se prije 1990-e: koncentracionim) logorima dobro svoj posao, nego u tome da kritiziramo samu ideju konc-logorâ i ideologije koje stoje iza idejâ osnivanja konc-logorâ.

O jezičnim promjenama

Problem jezične standardizacije je neizostavno povezan s jezičnom promjenom. Tradicionalne normativiste jezične promjene tradicionalno jako muče jer su preskriptivizam i ideologija standardnog jezika vrlo usko povezani s ideologijom tradicije i statičnosti (JJS: 221–252), tj. protivljenjem ili bar nesklonošću/nesimpatijama prema jezičnim promjenama. Preskriptivisti tipično na jezik gledaju kao na nešto što se ne bi trebalo mijenjati, jezične promjene smatraju štetnima, „greškama“, „iskrivljavanjem“ i „kvarenjem“ jezika itd., dok ozbiljna lingvistika, znajući da se svi jezici uvijek mijenjaju, na jezične promjene ne gleda vrijednosno te ih niti osuđuje niti glorificira⁷⁰, nego ih znanstveno proučava i objašnjava. Za hrvatske je normativističke tradicionaliste pak tipično da su u svom najvišem ešalonu imali ili imaju i, među ostalim, vrhunske povijesne lingviste kao što su bili pokojni Radoslav Katičić, Dalibor Brozović⁷¹ i, u sadašnje vrijeme, Ranko Matasović. No pokazuje se da to

⁶⁹ Kao jedinog „pravilnog“ umjesto svih ostalih kombinacija (*hrvatskog književnog, hrvatskoga književnoga, hrvatskog književnoga*).

⁷⁰ Iznimke tu mogu biti svjesne jezične promjene iz političke korektnosti (npr. inzistiranje na izrazu *Romi* umjesto pogrdnoga *Cigani* ili *osobe s invaliditetom* umjesto *invalidi* i sl. – na čemu vrlo često inzistiraju upravo tē skupine) i sl., no tu se zapravo radi o eksplicitno političkim zahvatima u jezik, koji se ne pokušavaju lažno pozivati na znanost i sl. kao, recimo, preskriptivizam.

⁷¹ Tu bi se mogao pribrojiti i Bulcsú László, koji je imao svoj osebujan pristup problematici.

što su pojedini lingvisti stručnjaci za jezične promjene ne znači da istovremeno ne mogu biti i preskriptivisti, tj. da je apsolutno moguće da (tradicionalni) normativisti u sebi zatome povijesnog lingvista dok se bave modernim jezikom⁷². U čemu je naime stvar? U tome da će objektivni lingvist na suvremen(ij)e promjene u jeziku, poput *sumnja* > *sumlja* ili *bih/bismo/biste* > *bi* nužno morati gledati jednako kao na promjene u hetitskom prije 3000 godina, u starogrčkom prije 2.500 godina ili u praslavenskom prije 1.400 godina. No i lingvisti su samo ljudi te stoga ne treba čuditi da i neki povijesni lingvisti, kada govore o temama uz koje su emotivno vezani (kao što većina uz pitanja suvremenog jezika jest), mogu zanemariti stručnjaka u sebi i prepuštiti se (subjektivnim) političkim idejama čak i kad je to u neskladu s objektivnim spoznajama lingvistike kao znanosti.

Ovako govori Matasović (2020: 46): „Jasno je, međutim, da nitko razuman ne poriče tezu da se svi jezici mijenjaju, no u slučaju standardnih jezika promjene je moguće usporiti ustrajanjem na normi koja se uči u školama i njeguje u javnim medijima, a mijenja se samo onoliko koliko je potrebno da bi bila moguća djelotvorna komunikacija u zajednici koja se tom normom služi.“ Jasno je da Matasović, kao povijesni lingvist, neće poricati da su jezične promjene neizbježne (što je upitno shvaćaju li to svi preskriptivisti), međutim ostatak misli je poprilično problematičan. Krenimo redom. Matasović govori da je „u slučaju standardnih jezika promjene (...) moguće usporiti“. Prvo se postavlja pitanje zašto bi promjene bilo potrebno usporiti i gdje smo se dogovorili da tako mora biti? Naravno, to je legitiman i moguć (ideološki) stav, ali nipošto nešto što je nužno samorazumljivo. Također, vrlo je upitno je li to uopće moguće napraviti – kroz standard se nešto sigurno može na neki način umjetno održavati živim time što će biti službeno propisano, no vrlo je dvojbeno mogu li se tako doista žive promjene u jeziku usporavati (a ne samo držati s onu stranu službene preskripcije). Suvremena kvantitativna/varijacijska sociolingvistika je dokazala brojnim istraživanjima da se jezične promjene događaju i u sadašnjosti i da ih suvremena standardizacija i mediji u tome, čini se, baš i nisu usporili. Dapače, takve su promjene najbolje istražene upravo u SAD-u (vidi npr. jezični atlas Labov, Ash & Boberg 2006), koje su svakako u svjetskom vrhu po pitanju medijâ⁷³, tehnologije i svega ostaloga. Recimo, jedna od poznatih promjena koja se događa je lančani pomak vokala u sjevernim američkim gradovima (Chicago, Detroit i sl.), tj. *Northern Cities Vowel Shift*. Matasović smatra da se norma mora mijenjati „samo onoliko koliko je potrebno da bi bila moguća djelotvorna komunikacija“, no začuđuje zašto uopće misli da se jezik može mijenjati toliko brzo da bi bilo kakve promjene mogle ugroziti „djelotvornu komunikaciju“. Naime, istraživanja pokazuju da se jezik doista neprestano mijenja, ali ne dovoljno brzo da bi realno utjecao na nesporezu-

⁷² To nije neka posebnost Hrvatske, usp. i slučaj poznata američkog indoeuropeista Winfreda Lehmana (JJS: 229¹⁵⁶).

122 ⁷³ Za vezu medijâ i jezičnih promjena vidi npr. Chambers 1998 i Stuart-Smith 2007.

me u komunikaciji. Do nesporazumâ zbog jezičnih promjena, prema istraživanjima, dolazi kad je npr. riječ o govornicima koji govore različitim dijalektima, no u tim se slučajevima radi o sitnicama koje se događaju relativno rijetko (tipa da netko ne shvati odmah koja je riječ bila izgovorena) i sasvim su bezazlene. Labov (2010: 21–47) je skupio primjere takvih nesporazuma iz osobnih iskustava sebe i kolegâ sociolingvistâ, npr. kada govornica iz New Yorka južnjački izgovor riječi *crowns* ‘krune’ krivo shvati kao *crayons* ‘krede’. No ključno je to što, čak i kad bi takvi nesporazumčići bili neki velik problem, što nikako nisu, teško da bi to ikakva standardizacija mogla spriječiti ili riješiti. Uvijek će biti slučajeva gdje će se nešto krivo shvatiti na sekundu, a onda vrlo često odmah razjasniti – nekad je to posljedica i jezičnih promjena u različitim dijalektima, no to ima jako malo veze sa standardnim dijalektom (napomenimo da svi nesporazumi koje Labov opisuje spadaju u privatnu domenu). U svakom slučaju, svi iz svoga osobnoga iskustva možemo posvjedočiti da nikakvo katastrofiziranje u pogledu jezičnih promjena nema smisla – one naprosto nisu dovoljno brze da bi došlo do ikakvoga zastoja komunikacije, a ni iz prošlosti, prije pojave standardnih dijalekata, niti iz sadašnjosti iz raznih nestandardiziranih dijalekata i jezika, nemamo nikakvih izvještaja da su ljudi u nekoj govornoj zajednici zbog velikih jezičnih promjena najednom prestali biti sposobni djelotvorno komunicirati. Takve se stvari jednostavno ne događaju i ne mogu se dogoditi – ako se promjene i događaju brzo, svi im se govornici vrlo lako prilagođavaju. Čak i kad bismo npr. u normu uveli ogromne promjene, pa da pišemo onako kako smo namjerno, eksperimenta radi, napisali jedno kratko poglavlje u *Jeziku je svejedno* (: 366–367), jezik bi i dalje ostao potpuno razumljiv svim govornicima.

Odgovarajući na argument iz JJS: 93⁷⁴ da je „[t]ražiti da se jezik okameni kako bismo lakše čitali starije tekstove ekvivalent je zahtjevu da se odjeća i moda prestanu mijenjati kako nam ljudi na starim slikama ne bi izgledali čudno”, Matasović (2020: 46–47) kaže: „za razliku od mode, jezik je sredstvo sporazumijevanja, pa je usporavanje jezičnih promjena svrsishodno utoliko što olakšava razumijevanje starijih tekstova i poimanje kontinuiteta standardnoga jezika kao identitetskoga simbola, dok usporavanje promjena u modi ne bi imalo nikakvu razumnu svrhu“. O neobičnoj ideji čitanja starih tekstova kao ključne sastavnice suvremene jezične politike i brojnim problemima vezanima s tim smo već govorili (vidi gore) pa se na to nećemo vraćati. No Matasović griješi ignorirajući činjenicu da i moda itekako može imati identitetsku ulogu – pa i nacionalnu, npr. kilt u Škotskoj kao možda najpoznatiji primjer ili razni oblici narodne nošnje. Našu metaforu iz JJS možemo i promijeniti – s Matasovićevim zahtjevom da se jezik ne mijenja kako bismo lakše mogli čitati *Dunda Maroja* (usput, riječ *dundo* će mnogima danas izvan Dubrovnika biti nerazumljiva i nemijenjanje standarda neće tu nimalo pomoći – korisnija bi bila fusnota u izdanju dotičnog djela) mogli

⁷⁴ Matasović stranicu netočno citira kao 91.

bismo usporediti potencijalni zahtjev ili prijedlog da svi nosimo naše izvorne narodne nošnje (već ovisno o kraju iz kojega potječemo) jer je i odjeća identitetski simbol i osigurava kontinuitet naših narodnih običaja i nacionalnog identiteta, umjesto da svi nosimo traperice i majice uvezene iz Amerike. Osim toga, u proturječnosti su ideja da je jezik sredstvo sporazumijevanja i ideja da je jezik identitetski simbol – Matasović prvim pokušava dokazati razliku jezika i mode, a drugim pokušava dokazati da se standard ne bi trebao mijenjati, no ne može imati i ovce i novce. Ako je jezik sredstvo sporazumijevanja (pri čemu se svakako ne misli primarno na sporazumijevanje sa starijim hrvatskim piscima), onda svakako nacionalni kontinuitet i čitanje *Dunda Maroja* ne može biti ključan argument. Ako je pak jezik simbol identiteta, kako je moguće reći da odjeća to nije? Tà u Škotskoj se kiltovi bolje drže nego gelski jezik. Kao što je jezik, naravno, i sredstvo komunikacije i identitetski simbol (ali ne samo nacionalni!), tako i odjeća ima praktičnu svrhu (da nam ne bude hladno) ali i simboličku – npr. na majicama možemo nositi različite političke poruke, patriotizam možemo iskazivati nacionalnim bojama na odjeći i sl. Na kraju treba zaključiti da se radi „o neodrživim idejama koje se ipak često koriste kako bi se opravdalo preskriptivističko šizoglosično djelovanje u javnom prostoru” (JS: 93).

Još je neobičnije sljedeće što Matasović (2020: 54) govori o promjenama u standardu: „Zbog posve racionalnoga razloga – kako bismo pojednostavili njegovo učenje – kažemo, dakle, da sve inovacije u standardnom jeziku moraju biti ‘u skladu sa sustavom’, odnosno već postojećim pravilima i generalizacijama koje vrijede.“ Nejasno je na što Matasović misli kada o tome govori – kako bilo kakve inovacije mogu ne biti „u skladu sa sustavom“? Na koji se točno sustav misli? Pa inovacije u standardu se ne događaju nasumično i iznebuha – uvijek je riječ o reakcijama na realan jezik kojim se govori s obzirom da standard nije „autonoman“ (kao što to tradicionalisti i preskriptivisti zabludom misle – vidi gore) od živoga govornoga jezika, niti je o njemu neovisan i s njim nepovezan. Formalna preskripcija i živi govorni jezik su uvijek u dinamičnu odnosu i neprestano se isprepleću na svim razinama. Standard se, nasuprot onome što mnogi preskriptivisti i tradicionalisti tvrde, ne uči otpočetak i bez ikakve osnove kao strani jezik – dapače, standardni je dijalekt (maknemo li iz njega sumanutu jezičnu „savjete“ tipa onoga o *paljenju televizora* koji realno nemaju veze sa službenom preskripcijom u rječnicima i gramatikama standardnoga dijalekta) realno prilično blizak velikom broju nestandardnih idioma kojima govornici i inače govore (to je točno npr. za sve novoštokavske govore i za većinu govornikâ iz većih gradova u kojima se ili govori štokavski ili su govori znatno poštokavljeni i s vremenom su se mijenjali u smjeru standardnog dijalekta – npr. moderni opći splitski, zagrebački i riječki su daleko bliži standardnom dijalektu nego što su to bili stari izvorni dijalekti tih gradova prije stotinjak godina). Vrlo malo govornikâ uči standard skoro od nule, kao strani jezik, a i takvi su govornici, u slučajevima kada su im organski govori jako ili relativno daleko od standarda (kao u slučaju već opjevana bednjanskoga ili npr.

međimurskih govora), u današnje vrijeme standardu neprestano bar pasivno izloženi kroz suvremene medije. Nitko u praksi ne uči standard iz gramatike. U svakom slučaju, nije uopće lako razumjeti što Matasović time želi reći osim što se opet pokušavaju dati neodrživi argumenti da se pošto-poto zadrži *status quo*.

Zaključak

Zaključno možemo reći sljedeće:

1. Svatko ima pravo na svoje stavove i ideologije (o jeziku i drugim stvarima), kao što svatko ima pravo govoriti kako god hoće.

2. Svatko ima pravo argumentirano kritizirati tuđe stavove i ideologije.

3. Pravo na vlastite ideje o jeziku, identitetu itd. ne daju nikome pravo da ih koristi kao paravan za štetne jezične politike, niti da ikome brani da ih kritizira, kao što ne može biti prihvatljivo ni da se neznanstvene ideje brane tobožnjim pozivanjem na znanost⁷⁵.

4. Jezik u konačnici ostaje teren, među ostalim, i političke borbe – na njegovim je govornicima, svima nama, da odredimo kakav jezik želimo i kakav nam jezik treba.

Reference

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2003, *A Grammar of Tariana, from Northwest Amazonia*, Cambridge University Press, New York
- Anderson, Benedict 1990, *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga, Zagreb
- Anić = Anić, Vladimir 1998³, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb
- Anić, Vladimir 1998 *Jezik i sloboda*, Matica hrvatska, Zagreb
- Anić, Vladimir 2009, *Naliče kalupa. Sabrani spisi*, Disput, Zagreb
- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1–97 [dijelovi I–XXIII], JAZU, Zagreb 1881–1976
- Blommaert, Jan & Verschueren, Jef 1998, "The Role of Language in European Nationalist Ideologies", u: Schieffelin, Bambi B.; Woolard, Kathryn A. & Kroskrity, Paul W. (ur.), *Language Ideologies: Practice and Theory*, Oxford University Press, Oxford: 189–210
- Chambers, J. K. 1998, "TV Makes People Sound the Same", u: Bauer, Laurie & Trudgill, Peter (ur.) 1998, *Language Myths*, Penguin Books, London: 123–131
- de Saussure, Ferdinand 1916/2000, *Tečaj opće lingvistike*, ArTresor naklada-Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Diamond, Jarred 2007, *Sva naša oružja. Zarazne bolesti, čelik i puške*, Algoritam, Zagreb
- Dixon, R. M. W. 1983, *Searching for aboriginal languages: memoirs of a field worker*, University of Queensland Press, St Lucia-London-New York
- Dixon, R. M. W. 2016, *Are Some Languages Better than Others?*, Oxford University Press, Oxford

⁷⁵ Bitno je znati razlučiti što su objektivne lingvističke spoznaje o jeziku, a što različiti ideološki stavovi o jeziku – vidi Kapović 2022.

- Eagleton, Terry 1991, *Ideology: An Introduction*, Verso, London-New York
- ERj = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Ranko Matasović & Ljiljana Jojić (ur.), Novi liber, Zagreb 2002
- Gal, Susan & Irvine, Judith T. 1995, „The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference“, *Social Research* 62/4: 967–1001
- Greenberg, Marc L. 2010, „The Illyrian Movement: A Croatian Vision of South Slavic Unity“, *Handbook of Language and Ethnic Identity: The Success-Failure Continuum in Language Identity Efforts*, vol. 2, Joshua A. Fishman & Ofelia García (ur.), Oxford University Press, Oxford: 364–380
- Hobsbawm, Eric J. 1993, *Nacije i nacionalizam*, Novi Liber, Zagreb
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terrence (ur.) 1983, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge
- JjS = Starčević, Anđel; Kapović, Mate & Sarić, Daliborka 2019, *Jeziku je svejedno*, Sandorf, Zagreb
- Kaldellis, Anthony 2008, *Hellenism in Byzantium. The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge
- Kalogjera, Damir 1965, „O odnosu regionalni dijalekat – standardni jezik“, *Jezik* 13/1: 27–30
- Kalogjera, Damir 1989, „Some aspects of prescriptivism in Serbo-Croatian“, u: Radovanović, Milorad (ur.), *Yugoslav General Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia: 163–186
- Kalogjera, Damir 1997, „Descriptivists or social activists: a dilemma in sociolinguistics“, *Studia Romanica et Anglicae Zagrebiensia* XLII: 211–224
- Kalogjera, Damir 1998, „Nezaobilaznost normi (norma) i kritika norme“, u: Badurina, Lada; Pritchard, Boris & Stolac, Diana (ur.), *Jezična norma i varijeteti*, HDPL, Zagreb–Rijeka: 241–249
- Kapović, Mate 2006, „Dijalekti, standard i sociolingvistički aktivizam“, u: Jagoda Granić (ur.), *Jezik i mediji – jedan jezik : više svjetova (Language and the Media. One Language : Many Worlds)*, HDPL, Zagreb–Split: 375–383
- Kapović, Mate 2007, „Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? Problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora“, *Jezikoslovlje* 8.1: 61–76
- Kapović, Mate 2010, „O tobožnjoj neutralizaciji kratkih naglasaka u hrvatskom“, *Croatica et Slavica Iadertina* VI: 47–54
- Kapović, Mate 2011a, *Čiji je jezik?*, Algoritam, Zagreb
- Kapović, Mate 2011b, „Language, Ideology and Politics in Croatia“, *Slavia centralis* IV/2: 45–56
- Kapović, Mate 2013, „Jezik i konzervativizam“, u: Kolanović, Maša (ur.), *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb: 391–400
- Kapović, Mate 2015, *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*, Matica hrvatska, Zagreb
- Kapović, Mate 2016, „Jezik, lingvistika, nacionalizam i znanost“ / „Language, Linguistics, Nationalism and Science“, *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 46/39: 25–30 [eng], 68–72 [hrv]
- Kapović, Mate 2018, „The Unattainable Standard – Zagreb Dialect Meets Standard Croatian Accentuation“, *Slovene. International Journal of Slavic Studies* 7/1: 337–362
- Kapović, Mate 2020, „Bosnian/Croatian/Montenegrin/Serbian: Notes on contact and conflict“, u: Muhr, Rudolf; Mas Castells, Josep Àngel & Rueter, Jack (ur.), *European Pluricentric Languages in Contact and Conflict*, Peter Lang, Berlin: 171–184
- Kapović, Mate 2021, „Osvrt na osvrt: o jezičnoj politici i objektivnosti“, *Suvremena lingvistika* 91: 103–118

- Kapović, Mate 2022, „O normiranju, preskriptivizmu i ideologiji“, *Filologija* [objavit će se]
- Katičić, Radoslav 2005, „Milan Rešetar i hrvatski književni jezik“, *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb: 9–19
- Kordić, Snježana 2010, *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb
- Labov, William 1972, *Language in the inner city: studies in the black English vernacular*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- Labov, William 2010, *Principles of Linguistic Change, Volume 3: Cognitive and Cultural Factors*, Wiley-Blackwell, Malden–Oxford
- Labov, William; Ash, Sharon & Boberg, Charles 2006, *The Atlas of North American English. Phonetics, Phonology and Sound Change*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York
- Magner, Thomas F. 1966, *A Zagreb Kajkavian Dialect*, The Pennsylvania State University, University Park
- Marulić, Marko 2021, *Judita*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb [prijevod]
- Matasović, Ranko 2001, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb
- Matasović, Ranko 2011², *Jezična raznolikost svijeta*, Algoritam, Zagreb
- Matasović, Ranko 2008, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb
- Matasović, Ranko 2019, „Anđel Starčević, Mate Kapović i Daliborka Sarić (2019) *Jeziku je svejedno*, Sandorf, Zagreb“, *Suvremena lingvistika* 45(88): 279–284
- Matasović, Ranko 2020, „Braniti jezika standardnoga“ *Jezik* 67/2-3: 41–59
- Milroy, James 2007, „The Ideology of the Standard Language“, u: Llamas, Carmen; Mullany, Louise & Stockwell, Peter (ur.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, Routledge, London–New York: 133–139
- Pranjković, Ivo 2010, *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*, Disput, Zagreb
- Sapir, Edward 2013, *Jezik. Uvod u istraživanje govora*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb [preveo Ranko Matasović]
- Starčević, Anđel 2016, „Govorimo hrvatski ili ‘hrvatski’: standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu“, *Suvremena lingvistika*, 81: 67–103
- Stuart-Smith, Jane 2007, „The Influence of the Media“, u: Llamas, Carmen; Mullany, Louise & Stockwell, Peter (ur.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, Routledge, London–New York: 140–148
- Škarić, Ivo 2006, *Hrvatski govorili!*, Školska knjiga, Zagreb
- Traill, Anthony 1994, *A !Xóõ Dictionary*, Rüdiger Köppe Verlag, Köln
- Trudgill, Peter 2000⁴, *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, Penguin Books, London–New York
- Trudgill, Peter 2011, *Sociolinguistic Typology: Social Determinants of Linguistic Complexity*, Oxford University Press, Oxford
- Verschueren, Jef 1999, *Understanding Pragmatics*, Edward Arnold–Oxford University Press, London
- Verschueren, Jef 2012, *Ideology in Language Use*, Cambridge University Press, Cambridge
- ZgKaj 1998 = Šojat, Antun; Barac-Grum, Vida; Kalinski, Ivan; Lončarić, Mijo; Zečević, Vesna 1998, *Zagrebački kaj: govor grada i prigradskih naselja*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Žanić, Ivo 2016, *Jezična republika. Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*, Naklada Jenesski i Turk, Zagreb

ON STANDARD DIALECT, NATIONALISM AND IDEOLOGY

The paper is a response to the article *In Defense of the Standard Language* (Matasović 2020) and discusses several issues in relation to language standardization and language planning – ideology in general, the relation of the standard dialect and nationalism, the nature and function of the standard dialect, standard dialect speakers, “usage guides” and the *lektori*, ideology of standard language and language change.

Keywords: standard dialect, standardization, ideology, prescriptivism

Adresa autora:

Mate Kapović

Filozofski fakultet Zagreb

HR – 10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3

mkapovic@ffzg.hr